

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

15 mei 1968

53e jrg.

No. 2644

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Fundamenteel fout	461
<i>Prof. Dr. H. J. Frietema:</i>	
Nog eens het melk- en zuivelbeleid: een ingebrekestelling'	462
<i>Prof. Dr. P. J. A. ter Hoeven:</i>	
Betwifelbare berichten betreffende bouwwerkloosheid	466
Notitie:	
Bouwerspectief	467
<i>Mr. C. J. Al:</i>	
Naar een sectorieel beleid? (II).....	469
Mededelingen	472
<i>Drs. M. P. H. Strijers:</i>	
Het tijdselement bij spaartegoeden....	473
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i>	
Geld- en kapitaalmarkt.....	475
Boekbesprekingen:	
M. Camps: European Unification in the Sixties (bespr. door Drs. H. W. de Jong)	477
V. Conolly: Beyond the Urals (bespr. door P. Krug)	478
H. D. Baars: Noorwegen (bespr. door Bram Peper)	480

Fundamenteel fout

Wanneer een man, zozeer „nourri dans le sérail” als Prof. Dr. H. J. Frietema (buitengewoon hoogleraar in de landbouweconomie aan de N.E.H., oud-directeur van de Nationale Coöperatieve Raad en voormalig Kroonlid van de SER), het melk- en zuivelbeleid in de EEG min of meer een fiasco durft te noemen, kan het niet anders of dat beleid moet toch wel fundamenteel fout zijn. Na in een eerder artikel (*ESB* van 28 februari jl.) het „conserverende” karakter van de melk- en zuivelpolitiek te hebben aangetoond, stelt hij in deze aflevering van *ESB* in zo mogelijk nog directere termen die politiek opnieuw in gebreke. In zijn slotlinea's gewaagt hij zelfs van een „requisitoir”, al is hij zich op die plaats ook duidelijk bewust van de afschuwelijke problematiek waarvoor de Europese Commissie — met name de heer Mansholt — zich geplaatst ziet.

Dit geluid is natuurlijk geenszins nieuw. Reeds jaren staat dit onderdeel van de Europese politiek aan een felle kritiek bloot. De vooral in de afgelopen periode snel gestegen productie van de Europese landbouw heeft de discussie nu in een stadium gebracht, waarin onomwonden wordt geconstateerd dat „de leidende gedachte van de Europese landbouwpolitiek... in de praktijk heeft gefaald” (*NRC*) en dat, om wat verder van huis te citeren, „the European Economic Community's agricultural policy is arguably misconceived in principle, and ill-applied in practice” (*The Economist*). Men komt in de verleiding de in de laatste tijd zo vaak gehanteerde en veelbesproken term „fundamentele onevenwichtigheid” van het financieel-economische naar het agrarische terrein te transplanteren.

Een politiek veroordelen is één; een alternatief bieden is twee. Dat laatste is het moeilijkst; Frietema ontkent het niet. Allicht; tenslotte gaat het om het broodje van een paar miljoen Europeanen. Welke politicus staat te trappelen van ongeduld om de taak op zich te nemen dat broodje doormidden te snijden? Nee, de Europese ministers van landbouw zijn niet te benijden. Geen wonder dat ze zijn teruggeschrokken voor een maatregel die verlaging van de richtprijzen zou inhouden. Hebben zij zich daarbij wél gerealiseerd dat een dergelijke houding niet slechts een staaltje na-ons-de-zondvloed-politiek is, doch bovendien een sanering in de toekomst er alleen maar moeilijker op maakt, politiek én sociaal-economisch?

„Mijn mening is dat in het verleden had moeten worden getracht de overproductie te voorkomen”, aldus Frietema. Misschien kan dit alsnog. Een verlaging van de garantieprijs, aangevuld door een toeslageregeling van meer uitgesproken sociale aard, die de eerste jaren zou moeten helpen de inkomenspositie van de landbouwers enigszins op peil te houden maar daarna geleidelijk zou dienen te worden afgebroken, zou daartoe wellicht kunnen dienen. Duidelijkheid wordt dan althans geschapen, ook voor de boeren zelf, ten aanzien van de motivering van de landbouwsteun. Het vooruitzicht op een toekomstige afbraak van de toeslageregeling helpt wellicht ook de aanbodselasticiteit op lange termijn groter te maken.

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

dR

Nog eens het melk- en zuivelbeleid: een ingebrekestelling

Het verheugt mij dat de voorzitter van het Produktschap voor Zuivel mijn schets van het melk- en zuivelvraagstuk ¹⁾ ziet als een aanleiding tot een discussie over de vraag of lessen uit het verleden zouden kunnen worden getrokken om daardoor tot een meer verantwoorde politiek voor de naaste toekomst te komen. Zelf begint de heer Van Dam met een eigen bijdrage tot een openhartige discussie over mogelijke fouten in het verleden gemaakt ²⁾.

Over de moeilijkheid inzake een duidelijke afbakening van verantwoordelijkheden moeten wij, dunkt mij, vlot heenstappen: het heeft in dit verband geen zin vast te stellen dat de bevoegdheden van de Nederlandse Minister van Landbouw, en die van het Produktschap geleidelijk kleiner zijn geworden, doordat het zwaartepunt van het gevoerde melk- en zuivelbeleid zich van Den Haag naar Brussel heeft verschoven. Bij Van Dam speelt deze verschuiving — begrijpelijk — wel een rol. Hij beperkt immers zijn bijdrage om uit het verleden waardevolle lessen te leren tot de EEG. Hetgeen mij ongewenst voorkomt. Wél erken ik graag dat het Nederlandse beleid sedert 1960 geleidelijk meer en meer door beslissingen in Brussel is beïnvloed en dat dus mede daardoor de huidige impasse is veroorzaakt, maar de schuldvraag valt buiten ons probleem.

Voor een juiste probleemstelling zou ik onderscheid willen maken tussen de begrippen „melkbeleid” en „zuivelpolitiek”. Onder het begrip „melkbeleid” versta ik het garantieprijsbeleid, dus met name het vraagstuk van de hoogte van de richt- of garantieprijzen, die de producent in uitzicht zijn en worden gesteld. Bij de „zuivelpolitiek” denk ik meer aan het stelsel van marktordenende maatregelen, die worden genomen teneinde de richt- of garantieprijzen te effectueren. Het Produktschap heeft vrijwel geen bemoeienis met de hoogte van de garantieprijzen gehad, al speelde het een centrale rol bij de verdeling onder de melkveehouders van de bedragen, die in de vorm van „deficiency payments” bestemd waren om de werkelijk verkregen opbrengsten te suppleren. De taak van het Produktschap was met name een marktordenende, tot uiting komende in heffingen en toeslagen, in exportsubsidies en inleveringsregelingen.

De Europese Commissie meende aanvankelijk, dat de realisatie van de in het vooruitzicht gestelde richtprijzen mogelijk zou blijken door een stelsel van marktordenende maatregelen zonder de additionele subsidies die het Nederlands beleid kende. Helaas wordt het geleidelijk aan duidelijker dat met marktordenende maatregelen niet kan worden volstaan. Uit deze ervaring is nog niet de conclusie getrokken dat een beroep op de gemeenschappelijke middelen onvermijdelijk is, wil de in het vooruitzicht gestelde richtprijs ten naaste bij worden verwezenlijkt. In dit opzicht is de Europese Commissie dus nog bezig een les uit het verleden te leren.

DE PRINCIPIËLE FOUT VAN HET GARANTIEPRIJSBELEID

Laten wij echter de vraag, op welke wijze de richt- en garantieprijzen dienen te worden verwezenlijkt, even rusten opdat eerst aandacht kan worden geschonken aan het probleem van de hoogte van de richt- of garantieprijzen. Te dien aanzien is naar mijn oordeel namelijk een principiële fout gemaakt, die in dit verband dient te worden gesignaleerd. Aan melkveehouders is, thans ongeveer twintig jaar geleden, een garantieregeling toegezegd, die de betrokkenen zo goed mogelijk zou vrijwaren van ongewenste gevolgen van een dreigende overproductie. Toegegeven, deze overproductie is ten dele toe te schrijven aan wat men technologische oorzaken zou kunnen noemen: voortdurend wordt meer gras per hectare verkregen, stijgt de melkproductie per koe en neemt de gezamenlijke melkproductie geleidelijk toe. Deze stijging van de productie is dus ten dele onafhankelijk van de rentabiliteit van de melkveehouderij. Maar anderdeels kan niet worden ontkennd dat de rentabiliteit wel degelijk een rol van betekenis speelt: de melkveehouderij wordt uitgeoefend door duizenden kleine ondernemingen, die aan de rentabiliteit een grote waarde toekennen. Dit rentabiliteitsvraagstuk is overigens vrij ingewikkeld: het verband tussen de te verwachten rentabiliteit en de productieomvang is duidelijker waarneembaar naarmate de vooruitzichten gunstiger zijn. Met andere woorden: terwijl enerzijds kan worden gewezen op een uiterst geringe elasticiteit van het aanbod van landbouwproducten in het algemeen bij een verliesgevende exploitatie, kan tevens worden volgehouden dat een renderende melkveehouderij wel degelijk een uitbreiding van de melkproductie zal veroorzaken. Het is duidelijk dat het hier gaat om de rentabiliteit van de melkveehouderij in verhouding tot die van andere landbouwproducten, die de betrokken ondernemers zonder veel extra kosten zouden kunnen voortbrengen. Het is ook duidelijk dat juist in dit verband het vraagstuk rijst van de netto opbrengst van de melk, die met behulp van additioneel krachtvoer is verkregen.

Van een landbouwpolitiek, tot uiting komend in garantie- of richtprijzen, mag nu mijns inziens worden verwacht, dat bij de vaststelling van de hoogte van de garantieprijzen niet automatisch wordt uitgegaan van de gedachte dat de kostprijzen moeten worden vergoed. Juister uitgedrukt: de kostprijzen kunnen wél de grondslag voor het te voeren beleid vormen, maar rekening dient te worden gehouden met het relatief sterke of zwakke perspectief.

¹⁾ „Een bankroet van het melk- en zuivelbeleid?”, in *E.-S.B.* van 28 februari 1968, blz. 175-178.

²⁾ Ir. B. van Dam: „Zuivelpolitiek in de E.E.G.”, in *E.-S.B.* van 3 april 1968, blz. 304-306.

Toen Ministers van Landbouw in Nederland tot de conclusie kwamen dat de teelt van suikerbieten in ons land zou moeten worden gestimuleerd, volgde daaruit vanzelfsprekend dat de bietenprijs op een voor de teler aantrekkelijke hoogte werd vastgesteld. Maar even vanzelfsprekend acht ik het dat de melkprijs aan de krappe kant wordt gehouden, als duidelijk overproductie dreigt.

Dat bovenstaande overwegingen bij de vaststelling van de garantieprijzen in het verleden geen rol hebben gespeeld, kan dunkt mij moeilijk worden ontkend, al wil ik graag memoreren dat door minister Vondeling gestreefd is naar een krappere garantieprijs voor de produktie, die een tevoren vastgestelde limiet te boven ging. Bij dit alles bedenke men dat een afronding naar boven, als in het geval van de suikerbieten, veel minder bezwaarlijk is dan een afronding naar beneden zou zijn geweest. Met name het bedrijfsleven pleegt zich tegen een afronding naar beneden krachtig te verzetten, waarbij het de overheid stellig zou hebben verweten dat bij de behandeling van gedupeerden niet naar onpartijdigheid zou zijn gestreefd. Toch meen ik dat neutraliteit in dit geval uit den boze is.

De heer Van Dam stelt terecht dat het doel van de ordening op het terrein van de melk gericht is op het vergroten van het inkomen van de melkveehouders. Hij verwijst daarbij naar een verordening van de EEG, maar zou daaraan hebben moeten toevoegen dat in art. 39 van het Verdrag nadrukkelijk is gesteld dat het bevorderen van de produktiviteit in de landbouw door een rationeler gebruik van de produktiefactoren de voornaamste, althans eerstgenoemde, opgave van de Europese Commissie is, terwijl daarin de Europese Commissie tevens niet zonder reden wordt voorgehouden dat zij de landbouw als een onderdeel van „de gehele economie” moet zien. Dat de landbouwpolitiek van de Europese Commissie ook tot uiting moet komen in redelijke consumentenprijzen, memoreert Van Dam terloops, hoewel ook deze eis nadrukkelijk in de doelstelling van de Europese landbouwpolitiek is geformuleerd.

Het bepaalde in art. 39 van het Verdrag zie ik dan ook als een aanwijzing van de juistheid van mijn stelling dat een neutrale landbouwpolitiek misplaatst is, als er alle aanleiding is door afronding naar boven of naar beneden van de richt- of garantieprijzen invloed op het produktiepatroon aan te wenden.

Van leidinggevende instanties mag een beleid worden verwacht dat te vergelijken is met dat van Minister Roolvink, die niet bereid is zijn goedkeuring aan collectieve arbeidsovereenkomsten te geven als deze niet passen in het beleid zoals het Kabinet zich dat voorstelt.

De heer Van Dam gaat niet in op de suggestie om het krachtvoer duurder te maken, opdat minder melk wordt verkregen die tegen veel hogere dan de gemiddelde kostprijzen wordt voortgebracht. Misschien verwacht de heer Van Dam van een hernieuwde discussie weinig of niets. Het is mogelijk dat hij gelijk heeft en toch lijkt mij de

situatie zo dringend dat een grondige studie hierover geboden is. Evenals trouwens de vraag mag worden gesteld of de landbouwvoorlichting in voldoende mate heeft gehamerd op het aambeeld dat boerenzoons verstandig doen hun toekomst buiten het landbouwbedrijf te zoeken. Ik heb het gevoel dat er nog wel een schepje op kan.

HET ZUIVELBELEID BEOORDEELD

Het bovenstaande betreft het melkbeleid. Ik zou nu nog graag enkele kritische opmerkingen willen maken met betrekking tot de marktordening. Reeds in mijn vorig artikel heb ik niet bij voorbaat uitgesloten dat het stelsel van maatregelen ter maximalisatie van de geldelijke opbrengst van melk en zuivelprodukten uiteindelijk wel degelijk tegen een redelijke kritiek bestand zou blijken. De heer Van Dam geeft als zijn mening te kennen dat het „zuivelbeleid geslaagd mag heten”, maar deze uitspraak betreft slechts het beperkte doel dat daaraan is gesteld, namelijk het behalen van de richtprijs. Het wil mij voorkomen dat deze beperking in het kader van onze probleemstelling ongemotiveerd moet worden genoemd. In elk geval heb ik tegen het gevoerde beleid wel degelijk grote bezwaren en het lijkt mij hier de plaats om daaraan uiting te geven.

Mijn voornaamste bezwaar tegen het door het Produktschap gevoerde beleid is ongeveer hetzelfde als in mijn kritiek op de melkprijs tot uiting kwam, namelijk dat niet alleen niets is gedaan om de noodzakelijke aanpassing te bevorderen, maar dat deze zelfs is belemmerd. Het Produktschap heeft immers er naar gestreefd de lusten en lasten van de interventie op het gebied van de verwerking van de melk zo billijk mogelijk over de betrokkenen te verdelen. Toegegeven, het Produktschap heeft uiteraard vooropgesteld dat bij gebruikmaking van de verleende publiekrechtelijke bevoegdheden elke willekeur moest worden uitgesloten. Maar al kan men begrip hebben voor de motieven, die er toe hebben geleid dat geen duidelijk beleid is gevoerd, dan mag toch nog wel worden gesteld dat dit laatste, een gevolg van wat ik het „verenigingetje spelen” zou willen noemen, een groot bezwaar is gebleken.

Dat het beleid van het marktordenend orgaan op het gebied van de zuivel, destijds Bedrijfschap voor Zuivel geheten, een uitgesproken opportunistisch karakter had, blijkt duidelijk uit het proefschrift van Dr. N. Slot, dat ik uitvoerig besprak in *De Economist*, jaargang 1961. In dat boek wordt onder het hoofd „Toeslagen bij export” het volgende gememoreerd:

„In de loop van het melkprijsjaar 1953/54 ging het Bedrijfschap voor Zuivel voor de eerste maal over tot het verlenen van toeslagen bij export. De aanleiding daartoe lag in de omstandigheid, dat Engeland de vrije import van boter uit Nederland weer toestond”, hetgeen het Bedrijfschap voor Zuivel deed besluiten „op de naar Engeland geëxporteerde boter ten laste van het zuivelfonds een variabele toeslag te verlenen. Deze toeslag was aanvankelijk bedoeld als een tijdelijke maatregel in een over-

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

gangsfase . . . . . In verband met de uitsluiting van inleveringsregelingen bepleitte ten slotte de condensindustrie een actieve afzetpolitiek in de vorm van een of andere toeslagregeling. De noodzaak van een zekere steunverlening zou naar haar mening klemmen, daar de financiële uitkomsten een onbevredigende ontwikkeling zouden vertonen . . . . . De mogelijkheden om de eventuele nadelige invloed van — door de condensindustrie — genoemde factoren voor de condensindustrie te verminderen waren volgens het Bedrijfschap voor Zuivel beperkt . . . . .” en dus „trof het Bedrijfschap een toeslagregeling ten laste van het zuivelfonds . . . . .”. In het melkprijsjaar 1956/57 „werd tijdelijk aan de fabrikanten van gesuikerde gecondenseerde melk een compenserende toeslag verstrekt, indien en voorzover de wereldmarktprijs van suiker zich boven de 60 gulden per 100 kg bewoog, teneinde niet in een nadelige positie te komen ten opzichte van de Deense fabrikanten, die de suiker tegen een vaste prijs konden betrekken, die lager was dan de toenmalige noteringen op de wereldmarkt” (blz. 53-54).

De conclusie van Slot als zou het effect van het in het verleden gevoerde garantiebeleid neutraal zijn geweest voor wat betreft de bestemming van de melk, laat ik voor zijn rekening. Ik deel namelijk die conclusie beslist niet en heb getracht in het bovenstaande een motivering van mijn kritiek te geven. Mijn hoofdbezwaar tegen de beoordeling van Slot is trouwens dat hij van een veel te weinig kritische instelling blijkt heeft gegeven.

Mijn tweede bezwaar tegen de door het Produktschap voor Zuivel gevolgde politiek betreft het uit de markt nemen van een deel van de produktie teneinde een hogere netto opbrengst te verkrijgen. Het probleem lijkt eenvoudig: uitgaande van de prijselasticiteit van de vraag naar een bepaald zuivelprodukt, schat men de meeropbrengst, die vermoedelijk zal worden verkregen door het aanbod op de markt te beperken. Inschakeling van een deskundige op het gebied van het verloop van vraagcurves kan tot een algemene aanvaarding van de aanbodsbeperking bijdragen.

Het effect van een kunstmatige beperking van het aanbod, met het doel tot een opbrengstverhoging te komen, wordt echter meestal op korte termijn beoordeeld. Slechts zelden houden betrokkenen voldoende rekening met de omstandigheid dat op deze wijze de nodige aanpassing wordt belemmerd. Het gunstige effect op korte termijn is duidelijk zichtbaar, maar de bezwaren treden veel te laat aan de dag en worden niet gevoeld. Het Produktschap heeft mijns inziens sterk onderschat wat het bedrijfsleven, wanneer het onder druk komt te staan, aan aanpassingsvermogen kan opbrengen. Nieuwe produkten worden uit nood geboren en men legt zich onder ongunstige omstandigheden intensief toe om additionele afzetmogelijkheden te zoeken. Dit nu blijft achterwege, of geschiedt althans in veel mindere mate als de economische prikkel wordt weggenomen of verzwakt.

De geschiedenis van de Amerikaanse tarwe-pools in Noord-Amerika spreken, wat het effect op korte en lange termijn betreft, een even duidelijke taal als de pogingen van koffieproducenten in Columbia om door beperking van het aanbod tot een betere marktpositie te komen.

ONTWIKKELINGSHULP ALS OPLOSSING VAN EIGEN MOEILIKHEDEN?

Aan het slot van zijn beschouwingen over het melk- en zuivelbeleid herhaalt de heer Van Dam zijn suggestie om het teveel aan zuivelprodukten, althans het mager melkpoeder, aan ontwikkelingslanden te schenken. Hoewel een bespreking van de vraag, welke de meest gewenste bestemming is van uit de markt genomen en te nemen zuivelprodukten, niet valt onder onze gemeenschappelijke doelstelling, namelijk om wel over oorzaken en niet over ge-

volgen van het gevoerde beleid te discussiëren, wil ik graag enkele opmerkingen maken over deze gedachte, die bij oppervlakkige kennisname voor de hand lijkt te liggen.

Ontwikkelingshulp primair te beschouwen als een mogelijke oplossing van eigen moeilijkheden, doet mij denken aan een ontoelaatbare interpretatie van het begrip liefdadigheid, als aan behoeftigen wordt geschonken wat voor de gever waardeloos is. Doch ook in ander opzicht heb ik tegen de suggestie van de heer Van Dam en anderen bezwaren. Het eerste bezwaar is dat de kosten van de landbouwsteun worden gecamoufleerd, in geval een deel daarvan wordt geboekt op rekening van een ander ministerie, in casu dat voor ontwikkelingshulp. Eenzelfde versluiering doet zich trouwens helaas ook voor bij een landbouwpolitiek, die tot uiting komt in een steunverlening aan producenten ten koste van de consumenten van de betreffende voedingsmiddelen.

Mijn tweede bezwaar tegen de suggestie om overtollige zuivelprodukten weg te werken door deze aan ontwikkelingslanden te schenken, is van geheel andere aard. Naar mijn mening namelijk dient ook de ontwikkelingshulp meer gericht te zijn op een bestrijding van de oorzaken van het euvel dan op het lenigen van de gevolgen van de onvoldoende landbouwproduktie en van de ontoereikende koopkracht. Welnu, het schenken van substantiële hoeveelheden voedingsmiddelen aan ontwikkelingslanden leidt behoudens uitzonderingsgevallen tot een verzwakking van de stimulans om de eigen landbouwproduktie op te voeren. Ook hier geldt dus, dat wie meer naar de gevolgen kijkt dan naar de oorzaken, het paard achter de wagen spant.

Ik zou mij wel met deze soort ontwikkelingshulp kunnen verzoenen, wanneer nadrukkelijk de voedingsmiddelen werden gebruikt om als loonbetalingen te dienen bij bepaalde ontwikkelingswerken in de betrokken landen. De heer Van Dam laat zich er niet over uit of hij denkt aan bilaterale dan wel aan multilaterale hulp. Misschien denkt hij dat deze vraag minder belangrijk is dan de overweging dat de hulpverlening zelf primair dient te zijn. Wel noemt hij India in dit verband. Toch is de vraag niet zinloos. Want is ons land op dit stuk van zaken nog zelfstandig? Ligt het niet op de weg van de Europese Commissie aan Europese landbouwoverschotten een passende bestemming te geven? En is de Europese Commissie niet gehouden om daarbij primair aan de geassocieerde landen te denken?

VALT ER NOG TE SLEUTELN?

De vraag kan worden gesteld welke les ik zou willen trekken uit mijn kritische beoordeling van de in het verleden gevoerde politiek en of er een mogelijkheid bestaat om eventueel gemaakte fouten thans nog te neutraliseren. Mijn mening is dat in het verleden had moeten worden getracht de overproduktie te voorkomen. Mag men landbouw- en zuivelbladen geloven, dan is de melkproduktie slechts enkele procenten te groot. Welnu, dit zou betekenen dat een verstandig gevoerd garantiëprijsbeleid waarschijnlijk tot minder uitgesproken produktiestijgingen zou hebben geleid. Intussen is de overproduktie een feit en helaas verwacht ik van een forse prijsdaling wel een pijnlijke daling van het bruto inkomen van de melkveehouders, maar niet de gewenste produktiebeperking. Dit nu vormt juist een van de meest teleurstellende aspecten van het onderhavige probleem.

Ik vraag mij af of het prijsbeleid niet meer dienstbaar zou kunnen worden gemaakt aan een verbetering van wat dringend verbetering behoeft. Niet overal in ons land,

dat zo'n grote reputatie heeft als exportgebied van zuivelproducten, is de kwaliteit van de consumptiemelk te vergelijken met die in Amerika, Zweden en elders. Al neemt het aantal melkveehouders geleidelijk af, het is nog veel te groot en de uitkoopregeling, onder het bewind van Minister Biesheuvel ingevoerd, moet worden gecompliceerd met doeltreffende maatregelen ter beteugeling van het aantal van hen, die tot het gilde van de melkveehouders willen toetreden. En wat de industriële verwerking van de melk en de verkoop van de eindproducten betreft, kan worden geconstateerd dat de aanpassing van het apparaat aan de sterk gewijzigde omstandigheden zich nog veel te langzaam voittrekt; het aanpassingsproces in deze sectoren kan en moet mijns inziens van overheidswege worden bevorderd.

Graag geef ik toe dat een dergelijk actief beleid veel kritiek zou uitlokken, maar het lijkt mij dat niet met het garanderen van een bestaan aan de melkveehouders en het voeren van een structuurpolitiek, teneinde de omstandigheden te verbeteren waaronder de agrarische producenten werken, kan worden volstaan. Graag geef ik ook toe dat de niet-deskundige lezer geneigd is te onderschatten wat de Cultuurtechnische Dienst van het Ministerie van Landbouw in ons land al heeft gedaan en nog doet.

Ik zou dus verder willen gaan dan momenteel reeds wordt gedaan en daarbij denk ik met name aan Zweden, waar de landbouwcrisispolitiek in de jaren dertig dienstbaar is gemaakt aan een modernisering en rationalisatie van het aldaar bestaande landbouworganisatie- en landbouwcoöperatievezen. Deze rationalisatie heeft zich voltrokken op grond van voorstellen, die de landbouwvoormannen aan betrokkenen hebben voorgelegd, maar zowel bij de totstandkoming van deze plannen als bij de verwezenlijking daarvan is de regering van Zweden zeer actief geweest.

Een scherp omljnd en concreet plan kan ik helaas niet ter discussie stellen. Het komt mij echter voor dat mijn suggestie voldoende duidelijk is om als grondslag voor een eerste gesprek te dienen. Ik ben er volkomen van overtuigd dat een „oplossing” van het melk- en zuivelvraagstuk, aannemende dat betrokkenen het in de conferentiekamer daarover eens zullen kunnen worden, in de praktijk nog veel bezwaarlijker zal blijken dan op papier. Zoals ik mij ook terdege rekenschap geef van het feit dat een discussie over wat nu zal moeten worden gedaan, veel moeilijker is dan toen „Den Haag” nog zelfstandig kon doen wat nodig werd geacht. En ik wil tenslotte graag toegeven, dat een beoordeling achteraf zelden geheel billijk is. Inderdaad, de problematiek waarvoor Dr. Mansholt zich weet geplaatst, is afschuwelijk. Dit duidelijk te maken was trouwens het enige doel van mijn poging ³⁾ om een zo objectief mogelijke analyse van het probleem aan de redactie van *E.-S.B.* aan te bieden. Onmiddellijk daarna bleek echter dat wie a zegt, ook b moet zeggen, als daartoe een mogelijkheid bestaat. Hetgeen dus in dit nummer van hetzelfde weekblad is geschied.

Vanzelfsprekend zijn op mijn requisitoir allerlei reacties denkbaar. Op één daarvan, nauwelijks waarneembaar voor de niet-agrarische lezer maar des te pijnlijker voor mij, namelijk de verzuchting „Ook gij, Brutus?”, zou ik bij voorbaat slechts met het bekende gezegde van een ridder van de Orde van de Kouseband willen reageren: „Honi soit qui mal y pense!”.

H. J. Frietema

³⁾ Mijn artikel in *E.-S.B.* van 28 februari jl. dus.

Uw bedrijf en kantoor is welkom in Nijmegen, want Nijmegen heeft:

- Een nieuw industrieterrein van 100 ha met havens in aanleg.
- Aantrekkelijke terreinen voor handelsbedrijven en kantoren in centrum.
- Goede weg-, trein- en waterverbindingen met binnen- en buitenland.
- Ruim aanbod van gespecialiseerde en administratief geschoolde arbeidskrachten.

Maar ook uw personeel is welkom in Nijmegen, want het vindt er:

- Ruim assortiment van woningen (geen woningnood!).
- Stad met een rijk verleden en oud stedschoon, gelegen in fraai rivier- en heuvellandschap.
- Uitgestrekte natuurreservaten, bossen, heide in directe omgeving.
- Mogelijkheden tot recreatie in elke vorm: schouwburg, concertgebouw, sporthallen, ere-divisievoetbal.

VOOR INLICHTINGEN :

**Wethouder
van Publieke Werken en
Stadsontwikkeling,
Stadhuis. Tel. (08800) 2 81 00.**

Betwifelbare berichten betreffende bouwwerkloosheid

De bouw maakt onbetwistbaar moeilijke tijden door. Behalve met een grote werkloosheid, zit men nu ook nog met de snippers van een verscheurde c.a.o. Die werkloosheid vooral vervult vele lieden met zorg, doch zij weten zichzelf, als het op maatregelen aankomt, op voortreffelijke wijze onder controle te houden. Misschien kan een enkele keer een wetenschappelijk rapport hun zekerheden wat aan het wankelen brengen. Zij kunnen echter gerust zijn: er bestaat ditmaal weinig aanleiding toe. Het rapport *Stagnatie in de groei van de arbeidscapaciteit van de bouwnijverheid* (februari 1968) van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid is ongevaarlijk voor hun gemoedsgesteldheid. In september 1967 was reeds een voorstudie verschenen, die weinig overtuigend was (zie mijn bespreking in *E.-S.B.* van 18 oktober 1967). Deze lijn wordt ondanks aanzienlijk bescheidener formuleringen toch consequent doorgetrokken, hetgeen uit enkele kritische notities moge blijken.

GROEI EN DOELMATIGE OVERCAPACITEIT

De werkloosheid in de bouw bedroeg in 1967 ca. 6 pCt., terwijl van de totale mannelijke beroepsbevolking 2,5 pCt. werkloos was. Met dit relatief hoge percentage is opnieuw het niveau van 1958 bereikt. Doch indertijd trad nadien een belangrijke daling in van de werkloosheid, hetgeen thans, naar de verwachtingen van het rapport, niet kan worden aangenomen. Nu de kwantitatieve tekorten bij de woningbouw binnenkort zijn ingelopen, rijst de vraag over het inhalen van de kwalitatieve achterstand. Dat vereist primair een politieke beslissing. Ook in andere sectoren van het bouwbedrijf zijn de vooruitzichten somber. En zelfs al zou men het volume van de bouwproductie handhaven, dan nog is daarmee de werkgelegenheid niet gegarandeerd. Technische veranderingen dragen hiertoe onder meer het hunne bij. De groei lijkt te stagneren.

Het verschijnsel van de discontinuïteit schijnt endemisch te zijn in de bouwnijverheid. Hoe verklaart het rapport de huidige situatie? Er wordt gewezen op de algemene conjuncturele teruggang en op de invloed van technische vernieuwingen. Daarnaast speelt echter, en dit is een interessante gedachte, het „inhaaleffect”. Er zouden verwachtingen bestaan bij de ondernemingen omtrent een stijging in de vraag naar bouwcapaciteit, later nog in belangrijke mate versterkt door verklaringen van regeringszijde. De ondernemers reageerden hierop door het vastleggen van een overcapaciteit, die, gegeven het expansieve bouwbeleid, als een doelmatige reactie op de toenemende vraag kan worden aangemerkt. Zodra duidelijk werd, dat de expansie zich niet voortzette, werd deze overcapaciteit afgestoten. Aan deze reactie wordt in het rapport veel aandacht besteed voor de verklaring van de bestaande werkloosheid.

Hier passen enkele kanttekeningen. Ten eerste is helaas nagelaten enigerlei kwantificering toe te passen, zodat de

omvang van de doelmatige overcapaciteit onbekend is gebleven. Daar evenmin het effect van conjuncturele en technische factoren is berekend, blijft het werkloosheidsgevolg van de afstoting van de overcapaciteit zelfs als residuele categorie onzeker. Ten tweede rijst de vraag of de anticipaties van de ondernemers zich wel op de middellange termijn hebben gericht. Gaat men uit, hetgeen allerm minst een irrationele veronderstelling zou zijn, van een veelsoortige serie endemische discontinuïteiten in de bouw, dan wordt het prompt aanleggen van een particuliere arbeidsreserve reeds uit concurrentie-overwegingen doelmatig in een expanderende afzetmarkt. Verklaringen van ministers zijn daarbij van secundair belang, al kan een minister — op grond van *zijn* (politieke) doelmatigheids-overwegingen — natuurlijk wel pogen hierop in te spelen door allerlei positieve en negatieve sancties. Ten derde kan men zich afvragen of de continuïteitsideologie bij de analyse niet het zicht heeft belemmerd op de mogelijke noodzaak onder bepaalde omstandigheden een mobilisatiebeleid te voeren, teneinde een politiek slepend probleem, a.h.w. met een „grote sprong voorwaarts”, tot een oplossing te brengen. Daar de kern van het vraagstuk, de verklaring van de huidige werkloosheid, in een vroeg stadium van hypothesenvorming is blijven steken, valt er verder weinig te zeggen. Daarmee is een unieke kans gemist meer inzicht in de wisselwerking van overheids- en ondernemershandelen te verkrijgen, waarvoor juist de bouwnijverheid zoveel mogelijkheden biedt. Tot verificatie van de geopperde veronderstellingen komt het rapport niet. Alles blijft betwifelbaar.

VERWAARLOZING VAN DE PENDEL

De geografische spreiding van de werkloosheid is een van de opvallendste kenmerken. Zo waarschijnlijk ook in de bouw. Dit probleem wordt in het rapport echter benaderd vanuit de woonplaatsen van de werklozen. Voor hen, die aannemers ooit hebben horen klagen over „excessieve pendel”, zal die methode weinig overtuigend zijn. Zonder verdere toelichting wordt aangenomen, dat de verdeling van de woonplaatsen „eveneens bruikbaar is voor een beeld van de regionale spreiding van de door het bestand geleverde arbeidscapaciteit” (blz. 30). Woongebied en plaats van het bouwobject worden zonder omhaal gelijkgeschakeld. Zoiets mag men niet poneren, zonder verdere adstructie. De pendel was daarvoor, overigens niet alleen in de bouw, een te karakteristiek verschijnsel.

In dit verband rijst de vraag of de pendel wel uit het gezichtspunt van de een of andere bedrijfstak mag worden bestudeerd. De pendelaars waren grotendeels afkomstig uit voorheen overwegend agrarische gebieden. Het zou zich daarom laten verdedigen, dat de pendel toen, en de werkloosheid nu, een nawerking zijn van het inkrimpen van de agrarische werkgelegenheid. Door de grote arbeids-

behoefte elders was de pendel tot een „doelmatige overcapaciteit” op nationaal niveau uitgegroeid, waardoor allerlei structurele werkgelegenheidsvraagstukken in diverse regio's werden versluierd. Nu wordt dan de rekening gepresenteerd in de vorm van een structurele werkloosheid.

De pendelgebieden hebben voornamelijk gediend als reservoir voor ongeschoolden. In de spreiding van de bouwvakkers kan men dat nog terugvinden. Bijlage 8 van het rapport geeft cijfers over 1965/1966, dus nog vóór de werkloosheidsperiode. Neemt men nu de categorieën „ongeschoold algemeen”, „opperlieden” en „grondwerkers” als de meest typische groepen van weinig geschoolden, dan krijgt men de volgende verdeling te zien:

	Totaal werknemers	Waarvan ongeschoolden	
		absoluut	in pCt.
Noord	42.875	15.000	34,9
Oost	66.500	20.075	30,1
West	122.450	30.900	25,2
Zuid	88.075	30.050	34,1
Nederland	319.900	96.025	30,0

Deze cijfers geven slechts een globaal inzicht, doch zij laten weinig ruimte voor twijfel. De ongeschoolde bouwvakkers werden onevenredig veel betrokken uit de niet-westelijke provincies, speciaal de drie noordelijke en de drie zuidelijke. Ook de procentuele toeneming van 1961/1962 tot 1965/1966 per gebied, waarvan het rapport op blz. 35 een kaartje geeft, lijkt de hypothese van pendel-als-agrarische-afstoting te versterken. Dat de geprogrammeerde werken in dezelfde periode, toen het expansief bouwbeleid duidelijk merkbaar was, een grote zuigkracht op de arbeid uitoefenden, waardoor in die korte periode de toeneming van de arbeidscapaciteit voor bijna 70 pCt. ten goede kwam aan de werken volgens het bouwprogramma, wijst in gelijke richting (blz. 31). Er vond aantrekking plaats van disponibele arbeid. De onvoldoende zorg bij het formuleren van de hypothesen wreekt zich ook hier. Op zichzelf waardevolle gegevens voor de vorming van het inzicht zijn voor het verkeerde doel gebruikt.

DE MYTHE VAN DE TECHNISCHE VERANDERINGEN

Het is bekend dat, zoals elders, ook in de bouw technische veranderingen doorwerken. In het rapport wordt deze factor ten tonele gevoerd, zij het ook met voorzichtigheid. De waarnemingsperiode zou nog te kort zijn. Dat moge waar zijn, doch ter verklaring staat allereerst de thans optredende werkloosheid. Er zijn inderdaad indrukwekkende relatieve toenemingen te constateren. De paradepaardjes zijn van 1961/1962 tot 1965/1966: lagere technici 150, betonwerkers en betonijzervlechtsers 135, machinisten 130. Deze cijfers zijn benaderingen, want afgelezen uit de grafieken op blz. 38. Van die zogeheten „belangwekkende illustratie” blijft echter niet veel over, indien men hun aandeel in het totale arbeidsbestand berekent. Op basis van bijlage 3 is die als volgt:

machinisten	3,1 pCt.
lagere technici	2,4 pCt.
betonwerkers	2,0 pCt.
betonijzervlechtsers	1,9 pCt.

Samen dus nog geen 10 pCt., waarbij nog vurig moet worden gehoopt, dat de een of andere vorm van rang-

Bouwperspectief

De marktpositie van het kleine aannemersbedrijf vormt het onderwerp van studie van „Bouwperspectief”, een door het Economisch Instituut Tilburg, met medewerking van de Zuid Nederlandse Aannemers Vereniging, uitgebracht rapport.

Aanleiding tot het onderzoek, dat betrekking heeft op het tijdvak 1964-1965, was het vermoeden dat er in de bouwwereld een ontwikkeling gaande is welke vooral ten koste van de kleine aannemersbedrijven (minder dan 15 werknemers) zou gaan. In deel I, Analyse, wordt dan ook de marktpositie onderzocht van de kleine aannemersbedrijven ten opzichte van de middelgrote en grote aannemersbedrijven. Hiertoe is de bouwmarkt onderscheiden in de deelmarkten „woningen”, „bedrijfsgebouwen”, „bijzondere gebouwen”, „agrarische gebouwen” en „onderhoud, herstel en verbouw”. Op deze deelmarkten is de ontwikkeling van de vraag nagegaan alsmede dat gedeelte van elke deelmarkt, dat qua grootte van projecten toegankelijk was voor de kleine aannemersbedrijven. Naast de vraag is ook het aanbod van bouwcapaciteit geanalyseerd. De marktpositie van de kleine aannemersbedrijven ten opzichte van de middelgrote en grote aannemersbedrijven is vergeleken door de aanbod- en vraagontwikkeling op beide markten met elkaar te confronteren. In deel II, De Toekomstige Ontwikkeling, zijn van de ontwikkeling van de vraag naar bouwcapaciteit tot 1975 prognoses gemaakt.

Uit het onderzoek blijkt dat de kleine aannemersbedrijven in een minder gunstige marktpositie verkeren dan grote aannemersbedrijven. Zo is het percentage bedrijfsopheffingen bij de kleine aannemers in de periode 1952-1963 tweemaal zo groot als bij de grote aannemersbedrijven. Ook ontwikkelde de vraag op de markt voor kleine aannemers zich minder regelmatig dan op die voor grote aannemers.

Het boek is goed verzorgd, met veel duidelijke grafische toelichtingen en tabellen. Uitgever: Universitaire Pers Rotterdam, prijs f. 35.

dr

inflatie het beeld niet vertekent. Het geheel wekt niet de indruk veel te kunnen hebben bijgedragen tot een werkloosheid, die in de eerste weken van 1967 vrij plotseling scherp zou toenemen.

Uiteraard liggen voortschrijdende technische veranderingen voor de bouw in het verschiep. De invoeringssnelheid zal echter in belangrijke mate van een aantal beleidsmaatregelen van de centrale overheid afhangen. Zelfs bij een stimulerend beleid zal de invoering van dergelijke structurele veranderingen relatief langzaam verlopen. Het is daarom een vorm van mythisch denken zulke ongewisse toekomstperspectieven van invloed te achten op de huidige gang van zaken. Zij zijn niet eens van overwegend belang voor de komende jaren.

DEELMARKTEN EN WERKLOOSHEIDSRISICO

In de eerste bijlage worden van her en der cijfers bijeengezet voor een voortzetting van de analyse van de werk-

loosheid. Zolang men zijn bronnen kritisch weet te gebruiken, bestaat daartegen uiteraard geen bezwaar. Wat is echter het geval? Er zijn bijv. gegevens opgenomen uit een enquête onder werkloze bouwvakkers in de wintermaanden van 1966/1967. Aangezien het kennelijk niet in de bedoeling heeft gelegen, een vroege fase van een werkloosheidsperiode te onderzoeken, zou men nu — zonder duidelijke redenen meer dan een jaar later — bijna van een historisch document kunnen spreken. Er zijn echter ernstiger, meer technische bezwaren. Het was een schriftelijke enquête op een moment, dat ongeveer 40.000 werklozen stonden ingeschreven. Circa 30 pCt. zond het formulier niet terug; er werden dus omstreeks 28.000 formulieren terugontvangen. Van enigerlei controle op mogelijke systematische afwijkingen van de non-response is geen spoor te bemerken. Toch staan daarvoor verschillende statistische technieken ter beschikking. Evenals elders in het rapport wordt ook hier de moderne statistiek consequent buiten spel gelaten. Misschien is dit gemis ditmaal niet zo catastrofaal, want, voor zover valt na te gaan, is uiteindelijk helemaal geen gebruik gemaakt van de enquête. Er zijn alleen gegevens verwerkt, die waarschijnlijk ten behoeve van de sociale verzekeringen toch reeds werden verzameld. Zulks is evenwel een vermoeden, want helemaal helder is de betrokken uiteenzetting bepaald niet. Deze gelukkige omstandigheid maakt het waarschijnlijk mogelijk, de cijfers nog met enige ernst te bekijken.

De analyse in deze bijlage is verder bijzonder teleurstellend. Op blz. 13 staat een interessante stelling. De verdeling van de werkloosheid over woningbouw, overige gebouwen, en grond-, weg- en waterbouw is vrijwel gelijk aan de verdeling van de arbeidscapaciteit over deze objectaan de verdeling van de arbeidscapaciteit over deobject-categorieën. Dat zou bijv. kunnen wijzen op de vage begrenzing van de deelarbeidsmarkten in de bouw. Helaas wordt deze mededeling gevolgd door een verwijzing naar een tabel, waaruit dergelijke conclusies in het geheel niet zijn te trekken! Er zouden evenmin aanwijzingen bestaan, dat de verminderde werkgelegenheid bepaalde beroepsgroepen of leeftijdscategorieën in het bijzonder heeft getroffen. Over de leeftijdsverdeling zijn andere gegevens voornamelijk in percentages gegeven, zodat enigerlei bewijsvoering bij die mededeling ook indirect ontbreekt. Uit diverse gegevens krijgt men evenwel de indruk, dat bij het stijgen van de leeftijd het werkloosheidsrisico daalde. Een simpele tabel had dat punt kunnen verhelderen, doch die is niet te vinden. Dat bepaalde beroepsgroepen niet bijzonder getroffen zijn door de werkloosheid, is niet slechts betwifelbaar doch zelfs aantoonbaar onjuist. Bijlage 3 geeft het arbeidsbestand in 1965/1966 naar beroepsgroep, bijlage 1.3 geeft de werkloze bouwvakarbeiders naar beroep medio februari 1967.

Een vergelijking van beroepsgroepen levert nu het volgende beeld (in pCt. van het totale arbeidsbestand in de bouw, resp. van het totaal aantal werkloze bouwvakarbeiders).

	Arbeidsbestand 1965/1966	Werklozen februari 1967
Timmerlieden	26,9	18,8
Metselaars	12,8	13,3
Opperlieden	9,4	14,0
Grondwerkers	12,3	16,3
Machinisten	3,1	3,0
Lagere technici	2,4	1,0

Een enkele blik is reeds voldoende om belangrijke verschillen in werkloosheidsrisico te constateren. Bij de traditionele geschoolde beroepen (timmerlieden, metselaars) was dit relatief gering, evenals bij de „nieuwe” meer modern-technische beroepen (machinisten, lagere technici). Bij de minder geschoolden (opperlieden, grondwerkers) ligt het werkloosheidsrisico echter wel degelijk aanzienlijk boven de gemiddelde kans. Of een samenhang bestaat met de pendel, kan aan de hand van het gegeven materiaal niet worden nagegaan. Zoveel is echter wel duidelijk, dat hier beter in termen van deelmarkten kan worden gedacht. Wellicht nog niet eens zozeer in geschooldheidscategorieën, als wel in het type deelmarkten dat door het Economisch Instituut Tilburg in *Bouwperspectief* (1968) werd gehanteerd. Daarbinnen kunnen leeftijd, scholing, woonplaats, duur van dienstverband e.d. belangrijke verklarende factoren zijn voor de werking van de arbeidsmarkt. Aan dergelijke deelmarkten is echter hardnekkig voorbijgegaan, waardoor iedere mogelijkheid tot een dynamische analyse werd afgesneden. Alles bijeen weinig overtuigend.

Zo zijn er meer bezwaren. Rekenfouten, terminologische slordigheden, irrelevante en overbodige tabellen, ontbrekende tabellen in de bewijsvoering, weinig recent cijfermateriaal, vergelijking van onvergelijkbare grootheden e.d. Bijzonder hinderlijk is het herhaaldelijk weglaten van absolute cijfers, waardoor de lezer essentiële inzichten worden onthouden. Maar goed, het was reeds duidelijk uit het voorafgaande, dat dit rapport vele feilen vertoont.

Over het belang van de problematiek kan moeilijk twijfel bestaan. Er is echter een verfijnder analytisch apparaat nodig om de samenhangen tussen arbeidsmarktprocessen, ondernemersbeslissingen en politieke besluitvorming te onderzoeken. Daarvoor staan verschillende theoretische modellen ter beschikking, doch die hebben hier plaats moeten maken voor een rommelige, weinig doordachte descriptie. De bedrijfstak mag er weer blij om zijn. Precies zoals het vorige rapport: nogmaals een gemiste kans.

Prof. Dr. P. J. A. ter Hoeven

(I.M.)

Naar een sectorieel beleid? (II)

In het eerste artikel over dit onderwerp ¹⁾ werden drie vormen van sectoriële politiek onderscheiden, redenen gegeven waarom de vraagstelling actueel is en tenslotte enkele standpuntbepalingen van de Nederlandse overheid nagegaan. Onderstaande beschouwing gaat in op de evolutie van branches in het algemeen, de inhoud van het sectorieel beleid en de wijze waarop het ingepast kan worden in onze economische orde. Tot slot wordt aandacht geschonken aan de consequenties welke de E.E.G. op dit gebied heeft.

SPRONGSGEWIJZE ONTWIKKELING VAN BRANCHES

Een sectorieel beleid poogt invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van een bepaalde branche. Essentieel in elke beschouwing over het onderhavige vraagstuk is derhalve een visie op de evolutie van branches in het algemeen. Er is reden om aan te nemen, dat deze zich in zekere zin sprongsgewijze voltrekt. Enkele terreinen waarop „sprongen” gemaakt kunnen worden zijn de technische ontwikkeling, het behoeftenpatroon, de omvang van de markt, de wijze van distributie en de informatieverwerking. Van een technologische sprong geeft Servan Schreiber een goed voorbeeld, wanneer hij stelt, dat de Concorde het verst ontwikkelde conventionele vliegtuig is, terwijl de Boeing-SST als het eerste van een nieuwe generatie beschouwd moet worden ²⁾. De algemene behoeftenontwikkeling gaf een tamelijk abrupte wijziging te zien, toen bij het bereiken van een bepaald inkomen per hoofd van de bevolking een enorme vraag naar recreatiemogelijkheden ontstond. De omvang van de markt voor vele produkten werd geografisch in relatief korte tijd vergroot tot Euromarktschaal. De distributiepatronen en daarmee de commerciële machtsposities veranderden op slag, toen grootwinkelbedrijven een belangrijk deel van de functie van de middenstand overnamen.

De „sprongen” op verschillende terreinen staan niet los van elkaar. Zo is een bepaalde technische vernieuwing pas rendabel productief te maken, wanneer voor de hiermee vaak samenhangende massaproductie een massamarkt gevonden kan worden. Dit heeft weer consequenties voor het distributiepatroon, terwijl aan het geheel totaal andere eisen op het stuk van management en informatieverwerking worden gesteld. De sprongsgewijze veranderingen op deelterreinen worden echter meestal eerst binnen de bestaande totaalstructuur opgevangen. Deze is, als structuur, per definitie niet flexibel, zodat spanningen ontstaan tussen de eisen van de vernieuwing en het „recht” van de status quo. De veranderingen van de totale structuur worden soms uitgesteld tot een tijdstip, waarop men de keuze heeft binnen zeer korte tijd drastische aanpassingen te verwezenlijken, dan wel ten gronde te gaan.

Deze zienswijze, welke allerminst nieuw is, valt als ontwikkelingsfilosofie van de gehele samenleving ook te benaderen vanuit algemene evolutietheorieën. Voor een juist inzicht in de *raison d'être* van een sectoriële politiek is zij essentieel, omdat de toekomst van branches vaak afhangt van het feit of de „sprongen” tijdig worden gemaakt. Deze tijdigheid wordt bepaald door enerzijds de situatie waarin de componenten, die de sprong nood-

zakelijk maken, zich bevinden en anderzijds door het moment waarop een groep ondernemingen in een andere economische eenheid de structuurveranderingen doorvoert. Wanneer de Japanse scheepsbouwindustrie eerder overgegaan is op een werkelijk industriële werkwijze, betekent dit, dat de onze te laat dreigt te komen en uit de markt wordt geprijsd. Het gehele idee van de kloof tussen Amerika en Europa berust op de gedachte, dat er in de ontwikkeling van branches niveaus zijn te onderscheiden, waardoor de industrie die een fase vóór is moeilijk ingehaald kan worden, daar elk volgend stadium nieuwe mogelijkheden tot versnelling geeft, welke niet eigen zijn aan de voorafgaande fase. Ook de problematiek van de „gedefaseerde” ontwikkelingslanden kan in dit verband worden gezien.

Waarom slaagt een bedrijfstak er niet altijd in zelf tijdig de sprong naar de nieuwe structuur te maken? De belangrijkste oorzaak is wellicht, dat men de noodzaak om structuurveranderingen aan te brengen niet onderkent of er de offers niet voor wil brengen. Een andere is het tekort aan financieringsmiddelen: de verschillen in winstcapaciteit tussen Amerikaanse en Europese ondernemingen zijn bekend. Als derde factor geldt gebrek aan technologische kennis. Een vierde kan zijn, dat de betreffende sector in een ander land grote overheidssteun ontvangt, zodat deze een voorsprong verwerft. *Le défi américain* noemt als een van de belangrijkste oorzaken van achterstand: het gebrek aan technisch en leidinggevend kader.

De sectoriële politiek creëert een vorm, waarbinnen overheid en bedrijfsleven samenwerken om een aantal problemen versneld op te lossen, waardoor de betreffende bedrijfstak tijdig de sprong naar de nieuwe structuur kan maken. Gebeurt dit niet, dan loopt hij gevaar te verdwijnen, hetzij door onaangepastheid aan de feitelijke situatie, hetzij door concurrentie van een bedrijfstak in dezelfde sector uit een ander land. De consequenties hiervan zijn vaak niet acceptabel: voor de sectoren in moeilijkheden niet, wegens de dreigende kapitaalvernietiging en de gevolgen, zowel op sociaal gebied als voor de industriële structuur van het gehele land; voor de geavanceerde sectoren niet, wegens het gevaar van een blijvende dominantie door economische eenheden, waarover wij geen beslissingsmacht hebben, welke dominantie steeds minder verantwoord wordt naarmate deze gangmakersectoren een grotere invloed op onze levensomstandigheden en ont-plooiingsmogelijkheden gaan uitoefenen.

¹⁾ *E.-S.B.*, 1 mei 1968, blz. 419-422.

²⁾ *Le défi américain*, blz. 127-137.

DE INHOUD VAN DE SECTORIËLE POLITIEK

Wanneer we er enerzijds van uitgaan, dat de ondernemingen in de branche uiteindelijk zelf de nieuwe structuur moeten verwezenlijken, terwijl het er anderzijds om gaat de vernieuwing, welke bij een aantal ondernemingen vaak reeds ver voortgeschreden is tot een algemene beweging binnen de branche te maken, is het duidelijk, dat een sectorplan, waarvan overheidsmaatregelen deel uitmaken, een stimulerende en coördinerende taak heeft.

Bij gedachtenwisselingen over sectoriële politiek slaat men de formulering van het eigenlijke doel ervan vaak over, en begint meteen aan de voorwaarden, waaraan het beleid moet voldoen, wil het „getolereerd” kunnen worden. Toch is het met name bij het Franse systeem de grote vraag niet of sectoriële politiek wel oorbaar is en welke juridische of andere instituties er omheen gegeven zijn. Essentieel is dat binnen bepaalde branches vormen zijn gevonden, waarin overheid en bedrijfsleven vruchtbaar samenwerken en soms wel degelijk spectaculaire resultaten hebben bereikt, wanneer het er om ging bestaande structuren snel aan te passen aan de eisen van nieuwe techniek en nieuwe marktomvang. Nagegaan dient daarom allereerst te worden op welke wijze een sectoriële politiek stimulerend kan werken. Op de eerste plaats kan dit door bepaalde ondernemersbeslissingen, welke direct in de lijn van de structurele vernieuwing liggen, extra aantrekkelijk te maken. Te denken valt aan het verstrekken van kredietgaranties, rentesubsidies en het scheppen van mogelijkheden tot versnelde afschrijving om een soms noodzakelijke investeringsprong te bevorderen. Ligt de bottleneck bij een drastische uitbreiding van de export, dan kan men tijdelijk overgaan tot extra tegemoetkomingen voor marktresearch in het buitenland, voor deelname aan beurzen, het opbouwen van gezamenlijke verkoopapparaten. Ligt het probleem in een grote overcapaciteit, dan kunnen premies worden gegeven voor het verschromen van machines. Bij sommige geavanceerde sectoren is een drastische verhoging van de researchactiviteiten nodig; ook hier kan de staat een financiële bijdrage leveren. Bij al deze maatregelen zou de overheid alleen de helpende hand moeten bieden, wanneer ernstig gevaar bestaat dat het betreffende „knelpunt” niet tijdig wordt overwonnen wanneer de branche het geheel op eigen kracht moet doen.

Deze overheidsinterventies maken als losstaande elementen nog geen sectorieel beleid in eigenlijke zin. Hiertoe is nodig, dat zij gecoördineerd worden in een totaalplan, dat doelstellingen op verschillende terreinen samenbundelt. De noodzaak hiertoe lijkt op het eerste gezicht evident, maar de praktijk is er lang niet altijd naar. Wanneer men enerzijds de Europese vliegtuigindustrie versneld zou willen ontwikkelen, maar anderzijds de nationale ministeries van defensie hun militaire vliegtuigen in de Verenigde Staten blijven bestellen, zal de sectoriële politiek op dit gebied niet slagen. Wanneer men de textielindustrie wil herstructureren, gaat het niet aan de markt te laten verstoren door een op politieke motieven gestoeld handelsbeleid ten aanzien van Oostbloklanden. Wil men industriële samenwerking bevorderen, dan zullen fiscale regels hiertoe geen belemmering mogen vormen.

Aan deze eis van een coherent beleid op verschillende terreinen zal niet altijd gemakkelijk zijn te voldoen, maar de vastbeslotenheid van de overheid om de consequenties

van haar beleid te trekken vormt de enige basis, waarop ook van het bedrijfsleven gevraagd kan worden in nieuwe termen te denken en vergaande beslissingen te nemen. Dit scheppen van vertrouwen vormt evenals bij de conjunctuurpolitiek ook bij de branchebenadering het centrale element. Het wordt niet bereikt door een incidentele maatregel, maar door een coherent optreden. Dit stelt uiteraard weer eisen aan interministeriële samenwerking. Zonder situaties in andere landen te willen idealiseren, bestaat de indruk dat met name op het stuk van de integratie van het beleid ten aanzien van de lonen, de sociale voorzieningen, de kapitaalmarkt, belastingen, de werkgelegenheid en de handelspolitiek Nederland bepaald geen lichtend voorbeeld genoemd kan worden, zodat bij het ter hand nemen van een sectoriële politiek hier misschien de meeste moeilijkheden zijn te verwachten.

Zoals gezegd, dient elk brancheplan toegesneden te zijn op de problematiek van de betreffende sector. Dit beperkt de mogelijkheid om er in algemene termen veel van te zeggen. Mede op grond van het bovenstaande kan de volgende karakteristiek gegeven worden: het sectoriële beleid moet zo nauwkeurig mogelijk zijn toegespitst op de specifieke problemen van de bedrijfstak. De verschillende maatregelen dienen verder dusdanig geïntegreerd te zijn in een coherente opzet, dat het geheel in zijn stimulerende effecten beslist uitgaat boven de totaliteit van de gegeven financiële stimulansen. Op de derde plaats impliceert de theorie van de sprongwijze ontwikkeling, dat de maatregelen tijdelijk zijn, namelijk zo lang totdat de nieuwe structuur is verwezenlijkt. Deze tijdelijkheid moet ten aanzien van de geavanceerde sectoren echter wel relatief gezien worden, omdat de overheden in andere economische universa hun stimulansen op deze terreinen vermoedelijk niet in de nabije toekomst zullen beëindigen. Tenslotte moet sectoriële politiek flexibel zijn. Niemand zal ontkennen, dat een verdergaand overheidsingrijpen de gevaren van economische verspilling groter maakt. Ons politiek bestel en institutionele mechanisme vertonen vaak een angstwekkende graad van immobiliteit in die zin, dat er heel veel moet gebeuren om iets gedaan te krijgen, maar nog veel meer om het af te schaffen of in te krimpen. Wanneer de overheid zich via een sectoriële politiek verder met de gang van zaken in bepaalde branches inlaat, moet zij zich ook de mobiliteit eigen maken, die nu eenmaal een onverbidelijke eis is, voor het economisch handelen.

SECTORIËLE POLITIEK EN ECONOMISCHE ORDE

In het voorgaande is, op basis van de concrete behoefte daaraan, gepleit voor een sectorieel beleid. Wanneer men met deze visie zou kunnen instemmen, blijft de vraag of zo'n type politiek past in onze economische orde. De studie van Prof. Dr. J. Zijlstra over *Economische politiek en concurrentieproblematiek in de E.E.G. en de lidstaten*³⁾ is in deze van overheersend belang. Eigenlijk zou op genoeg alle elementen ervan ingegaan moeten worden, omdat de keuze tussen een globaal concurrentiegericht regime en een meer direct groeibevorderend ingrijpen bij deze studie centraal staat en dit thema ook de kern van het vraagstuk der sectoriële politiek uitmaakt. Terwille van de lengte zullen wij hieronder echter slechts enkele gedachten van Zijlstra becommentariëren.

³⁾ Studies van de E.E.G., Serie concurrentie, no. 2, Brussel 1966.

Bij de beschrijving van de systemen van economische politiek in de E.E.G.-landen constateert Zijlstra vrij grote verschillen, met name op een viertal terreinen: de rangorde van de doeleinden der economische politiek, de instrumenten, welke gebruikt worden, de relatie overheid-bedrijfsleven en het concurrentieregime. Ten aanzien van de doeleinden blijkt dat enkele landen het stabiele prijsniveau, het evenwicht op de betalingsbalans en de volledige werkgelegenheid de hoogste prioriteit geven, terwijl met name in Frankrijk en Italië de economische groei als eerste desideratum wordt genoemd, waarbij men er niet (zoals bijv. in Duitsland) van uitgaat, dat deze automatisch optimaal door het marktmechanisme tot stand komt. Deze oriëntatie heeft zijn consequenties voor het instrumentengebruik door de overheid (sectoriële politiek versus globaal werkend beleid) en voor de betrekkingen tussen overheid en bedrijfsleven (wederzijdse inspraak versus een louter wederzijdse consultatie).

De scherpe inventarisatie door Zijlstra gemaakt van de verschillende typen economische politiek, mondt uit in een algemene beschouwing over de gewenste economische orde in de E.E.G. Deze wordt gedefinieerd als volgt: „het gemengde type, waarin de ideaal-typische grondtrekken van de vrije verkeershuishouding worden aanvaard en de ideaal-typische grondtrekken van de centraal geleide economie worden verworpen”⁴⁾. Uitgaande hiervan pleit Zijlstra voor een harmonisatie op de „nullijn” voor bepaalde typen overheidsbedrijven en verheffing van de effectieve concurrentiestrijd tot norm van de economische politiek.

Het terrein, waarop de strijd om de gewenste economische politiek echter werkelijk uitgevochten zal moeten worden, is dat der planning. Zich baserend op zijn definitie van onze economische orde concludeert Zijlstra, dat de overheids-taak in dit kader hoofdzakelijk voorwaardenscheppend of aanvullend moet zijn⁵⁾. Dit blokkeert zijns inziens een naar bedrijfstakken gedifferentieerde planning voor zover daarbij voor verschillende bedrijfstakken van kwantitatieve streefcijfers wordt uitgegaan. Het algemene doel van de planning moet zijn: de harmonisatie van het beleid der lidstaten en het tegengaan van belangrijke „knelpunten”. Ook dit begrip knelpunt wordt door Zijlstra geïnterpreteerd in functie van de gewenste economische orde en omschreven als: „die omstandigheden, welke in heden of toekomst de eigen zelfwerkzaamheid van deze bedrijfshuishoudingen in hun onderlinge concurrentiestrijd in de weg staan, en langs die weg ook op de verdere voortgang der economische expansie een remmende invloed uitoefenen”⁶⁾. Hierna geeft Zijlstra te kennen grote gevaren te zien in een sectoriële politiek voor bedrijfstakken in moeilijkheden, zodat het knelpuntenbeleid zijns inziens beperkt moet worden tot: de regionale politiek, maatregelen ten aanzien van schaarse produktiefactoren, en de concurrentie.

Naar mijn indruk bestaan er ruime mogelijkheden om met Zijlstra van mening te verschillen over de door hem geponeerde stellingen:

a. Ook al kan men het volledig eens zijn met zijn definitie van de gewenste economische orde, de sprong die van hieruit gemaakt wordt naar de stelling, dat het overheidsbeleid „aanvullend” moet zijn lijkt op de eerste plaats te groot, en op de tweede plaats moeilijk wetenschappelijk en praktisch te funderen. Aanvaardt een economie als de Franse of Italiaanse, waar de overheidstaak wel degelijk meer dan aanvullend is, de ideaal-typische grondtrekken

van de centraal geleide economie? Ik dacht, dat juist hier praktische bewijzen liggen, dat onze economische orde de mogelijkheden in zich heeft om met inschakeling van de overheid toch zichzelf te blijven en niet te evolueren of te degenereren tot een centraal geleid systeem.

b. De twijfel aan de juistheid van Zijlstra's redenering wordt nog vergroot bij het lezen van haar uitwerking in het kader van de planning. Daar blijkt immers, dat onder de knelpunten, waar de overheid iets aan zou mogen doen, wel de regionale problematiek, de schaarste van produktiefactoren, en de concurrentie vallen, maar niet de sectoriële vraagstukken. Men kan zich afvragen of een diep ingrijpende regionale politiek, een actief kartelbeleid en een speciale aanpak van de schaarse produktiefactoren allemaal nog onder de aanvullende staatstaak gebracht kunnen worden, zonder dat dit begrip dusdanig wordt verruimd, dat ook de sectoriële politiek er onder kan vallen. De gegeven definitie van de knelpunten lijkt trouwens in het algemeen aanvechtbaar, omdat de concurrentiebevordering maatgevend wordt geacht en niet rechtstreeks de economische groei. Een en ander behoeft niet uit te sluiten, dat men op andere gronden toch tegenstander van het branchebeleid kan zijn (Zijlstra vreest dat de overheid verwordt tot conservator van innerlijk zwakke economische structuren), maar dan heeft men toch het principiële terrein van de economische orde verlaten en komt men terecht in dat van het praktisch handelen.

c. Tenslotte nog dit: de gehele filosofie van Zijlstra gaat uit van het geloof, dat met globaal economische middelen voldoende bereikt kan worden op het vlak van de economische politiek. Ook hiervoor worden echter weinig argumenten in eigenlijke zin aangedragen. Dit lag wellicht buiten het kader van de studie doch de vraag is dan, of de stellingname wel verantwoord is. Zoals in mijn eerste artikel over dit onderwerp aangegeven, zijn er in de praktijk en het economisch denken nogal wat tendenties te bespeuren, waaruit men zou kunnen afleiden dat de economische politiek in de toekomst gebruik zal moeten maken van een toenemend aantal meer verfijnde instrumenten. Dit niet alleen terwille van een optimale groei, maar ook om de kosten hiervan te beheersen en de werkgelegenheidsproblematiek adequaat te kunnen benaderen.

Dit laatste probleem heeft een algemene betekenis. Men zou misschien kunnen stellen, dat in onze tijd het accent van het economisch denken weer enigszins naar het kwalitatieve verschuift. Allerlei verschillen in ontwikkeling tussen Europa en Japan, tussen ontwikkelingslanden onderling, tussen verschillende branches, zijn vermoedelijk beter verklaarbaar met behulp van een inzicht in kwalitatieve data. Sommige sectoriële problemen zijn nauwelijks op te lossen, wanneer men alleen zorgt voor een kwantitatief juiste verhouding van de verschillende macro-economische grootheden. Men zou in dit licht de concurrentie en de globaal werkende economische politiek kunnen vergelijken met het water, waarin de branches als vissen rondzwemmen. Als het water niet van goede kwaliteit is, zullen de vissen niet groeien. Een sectorieel beleid houdt dus beslist geen onderschatting in van het belang van een gezonde concurrentie, juiste kapitaalmarktpolitiek enz. Maar wanneer

⁴⁾ Zijlstra, a.w., blz. 47.

⁵⁾ Zijlstra, a.w., blz. 60.

⁶⁾ Zijlstra, a.w., blz. 64.

het water wél goed is, wil dit nog niet zeggen, dat alle vissen optimaal zullen gedijen.

Wanneer men sectoriële politiek in verband brengt met de toekomstige economische orde, dringt zich nog een laatste, ietwat speculatieve gedachte op. In zijn *Introduction à la Politique* spreekt Maurice Duverger de verwachting uit, dat de perfectionering van de informatieverwerking en planning uiteindelijk zullen leiden tot de algemene invoering van een centraal economisch stelsel waarbij, zoals in het Oostblok geschiedt, de overheid de behoeften prognosticeert en de productie regelt ⁷⁾. Anderen verwachten echter, dat de stijging van de welvaart de keuzemogelijkheden voor de consument steeds groter zal maken, waardoor de centrale staatsleiding steeds moeilijker wordt. Deze laatste visie lijkt mij de meeste kans op verwezenlijking te maken, maar vast staat, dat met name op de meest geavanceerde terreinen het marktmechanisme niet als enig richtsnoer kan dienen, omdat de bevrediging van toekomstige behoeften reeds een zeer lange aanloop in het heden moet hebben, die niet altijd voldoende resultaat op korte termijn afwerpt om voor ondernemingen aantrekkelijk te zijn. De sectoriële politiek, misschien op de duur geïntegreerd in een planningsysteem à la het Franse systeem, zou wellicht de tegenstelling tussen Oost en West op één terrein kunnen overbruggen, door de noodzakelijke coördinatie tussen bedrijfsleven en overheid tot stand te brengen op een wijze, die zich laat inpassen in onze economische orde.

Hierbij komen uiteraard tal van uitwerkingsaspecten aan de orde. Zo zou een sectoriële politiek nooit opgelegd mogen worden, maar altijd in overleg en op grond van een consensus tussen overheid en bedrijfsleven tot stand moeten komen. Wijkt men hiervan af, dan loopt men inderdaad gevaar om in een andere economische orde over te stappen, aangezien de vrijheid niet alleen in ons politieke maar ook in ons economische systeem essentieel is.

EUROPESE IMPLICATIES

De branche, waarop het sectorieel beleid betrekking heeft, opereert binnen een bepaalde markt, die in de meeste gevallen zeker zo groot is als de zes landen van de E.E.G. Met name wanneer het structuurplan zich bezighoudt met het capaciteitsvraagstuk en problemen, welke met de afzet en prijsvorming samenhangen — en deze worden relatief steeds belangrijker —, is op zijn minst coördinatie in E.E.G.-verband onontbeerlijk. De toeneming van de mobiliteit der productiefactoren en van het kapitaal, zullen, zoals Zijlstra stelt, de effectiviteit van de nationale maatregelen sterk doen afnemen. In de gedachtengang van dit artikel zou een communautair sectorieel beleid voor bepaalde branches de gewenste oplossingen bieden. Hiertoe zijn reeds studies gemaakt. De politieke verwickelingen maken het echter weinig waarschijnlijk dat op dit terrein snelle vooruitgang geboekt kan worden. Nochtans vormt het uitblijven ervan een levensgroot gevaar voor concurrentievervalsingen en marktfragmentatie, met name in de branches welke met moeilijkheden te kampen hebben ⁸⁾.

De noodzaak van communautair denken is bij de sectoriële politiek ten behoeve van de meest geavanceerde sectoren nog veel evidentier. Hier speelt niet alleen de marktintegratie een rol, maar blijkt bovendien, dat voor bepaalde projecten de nationale financieringsmiddelen te enen male onvoldoende zijn. De eis van een geïntegreerd plan, hierboven geformuleerd, is er dan ook nog veel stringenter. De Amerikaanse uitdaging ligt, aldus Servan

Schreiber, niet in een voorsprong op het uitsluitend technologische, noch het louter financiële, noch het management-vlak alléén. Het is bovenal de bundeling van al deze factoren in een geïntegreerde beslissingseenheid, die steunt op een nauwe verwevenheid van industrie en wetenschap. Wanneer op het gebied van computers, luchtvaart, ruimtevaart en kernonderzoek de Europese industrie niet in staat is om tijdig de gewenste coördinatie en cumulatie van middelen tot stand te brengen, zullen de overheden door allereerst met elkaar tot overeenstemming te komen, deze samenwerking moeten stimuleren en activeren in een aantal sleutelprogramma's, die van fundamenteel belang zijn voor onze toekomstige economie ⁹⁾.

Ook hier ziet Zijlstra echter geheel andere perspectieven ¹⁰⁾. De toenemende ineffectiviteit van de nationale maatregelen zal zijns inziens aanleiding geven tot een steeds grotere betekenis van het marktmechanisme als ordenend beginsel en een afnemend belang van de geplande ontwikkeling. De gronden hiervoor zijn grotendeels dezelfde als hierboven onder het hoofdstuk economische orde genoemd en behoeven daarom geen verdere bespreking. Wél lijkt het mij van belang er op te wijzen, dat wanneer de Europese éénwording een zelfstandige oorzaak gaat vormen van het verdwijnen van de planning en een meer doelgericht sectorenbeleid, dit betekent, dat wij op Europees niveau niet de nodige saamhorigheid kunnen opbrengen om verder te gaan dan een afbreken van douanebarrières. Er zou dus op bepaalde terreinen eenvoudig niets in de plaats komen voor datgene wat we nu op nationaal niveau verwezenlijken, zoals dit ook op het stuk van de parlementaire democratie dreigt te gebeuren. De mogelijkheid hiertoe moet onder ogen worden gezien, maar dit zou wel een verzaken inhouden van de grote opdrachten, welke Europa op economisch en politiek gebied heeft te vervullen. Hierbij kunnen we ons voorlopig niet neerleggen.

C. J. Al

⁷⁾ Collection „Idées”, Gallimard, blz. 334 e.v.

⁸⁾ Zie hiervoor ook: G. van den Berge: „Een Europese staalpolitiek?”, int *E.-S.B.* van 17 april 1968, blz. 373.

⁹⁾ Zie: „Steun voor de nucleaire industrie”, in *De Nederlandse onderneming* van 19 april 1968, blz. 378.

¹⁰⁾ Zijlstra, a.w., blz. 70-74.

Mededelingen

CONGRES ONDERWIJSFINANCIERING

De Algemene Studenten Vereniging Amsterdam (ASVA) heeft een congres georganiseerd, getiteld „De grondslagen van de onderwijsfinanciering”, dat zal plaatsvinden van 4 t/m 6 juni a.s. Onderwerpen:

- intern en extern rendement van het onderwijs;
- politieke premissen in de onderwijsfinanciering;
- hoe komt een onderwijsbegroting tot stand?

Sprekers: o.a. Prof. J. Vaizey (Londen), Prof. Ph. H. Coombs (Parijs), Prof. Morecka (Warschau), Prof. Dr. J. Tinbergen (Rotterdam).

Inlichtingen en reserveringen voor het congres: ASVA, Weesperstraat 51, Amsterdam, tel. 020-22 57 71.

Het tijdselement bij spaartegoeden

Het is gebruikelijk de nationale besparingen over een bepaalde (jaar-)periode gelijk te stellen aan het gehele verschil tussen het beschikbare inkomen en de consumptie in die periode. Besparingen in deze zin hebben de enkelvoudige dimensie van een waarde en kunnen per periode niet alleen worden vastgesteld aan de hand van inkomens- en verbruikscijfers, maar ook door vermogensvergelijking. De beide methoden van berekening moeten bij een geschikte keuze van definities voor beschikbaar inkomen en consumptie tot dezelfde uitkomst leiden. Dankzij dit samentreffen bevatten de Nationale Rekeningen van het CBS niet alleen een raming van het totaal der besparingen als verschilpost tussen de stroomgrootheden inkomen en consumptie, doch tevens een door balansvergelijking verkregen specificatie van dit saldo naar financiële instituten als spaar- en bankinstellingen, pensioenfondsen en levensverzekeringmaatschappijen.

Tot omstreeks 1957 is het nauwelijks een punt van discussie geweest of de houders van tegoeden op spaarrekeningen deze saldi als een van het lopende betalingsverkeer afgezonderde vermogensvorm beschouwden. In de jaren nadien echter heeft met name De Nederlandsche Bank (DNB) op grond van diverse verschijnselen de indruk gekregen dat in toenemende mate primaire liquiditeiten kortstondig op spaarrekeningen rentegevend werden ondergebracht. Ten einde het aandeel van dergelijke oneigenlijke spaargelden in het totale tegoed op relatief eenvoudige wijze te kunnen benaderen, werd in 1964 met de Nederlandse Spaarbankbond een regeling getroffen volgens welke bij een hogere omloopsnelheid dan 0,50 een toenemend deel der spaargelden werd beschouwd als rekening-courantgeld, waarvoor strengere liquiditeitseisen werden vastgesteld ¹⁾.

In 1965 heeft DNB zich bij het treffen van een informele regeling met handelsbanken en landbouwkredietinstellingen „... bereid verklaard als lange financieringsmiddelen aan te merken dat deel van de spaargelden dat overeenkomstig het bij de algemene spaarbanken toegepaste criterium, als eigenlijk spaargeld kan worden aangemerkt” ²⁾. Blijkens het bovenstaande heeft het criterium der omloopsnelheid zowel dienst gedaan bij het vastleggen der liquiditeitseisen als bij het afbakenen der grenzen waarbinnen op lange termijn kon worden belegd. Op de toekomstige bruikbaarheid van de omloopsnelheid als kencijfer bij monetair beleid zal hieronder nader worden ingegaan.

A. VERBLIJFTIJDEN

Historische en toekomstige gemiddelde verblijftijden

In de afgelopen jaren is de op zichzelf niet onbelangrijke groei van de tegoeden bij spaarinstellingen ruimschoots overtroffen door de stijging van de spaaromzet, d.i. de som van stortingen en disposities per tijdseenheid. De doorstroming van de spaargelden is dus sneller gaan verlopen dan voorheen het geval was, zodat blijkbaar de verblijftijden gemiddeld korter zijn geworden. In hoeverre spelen

hierbij nu zeer kort verblijvende transactiegelden een rol?

Zowel begripsmatig als rekentechnisch kan men veel verwarring voorkomen door een onderscheid te maken tussen enerzijds de historische gemiddelde verblijftijd van reeds opgenomen of nog aanwezige gelden en anderzijds de toekomstige gemiddelde verblijftijd van gelden die nog niet zijn opgenomen. In de figuur (blz. 474) is het willekeurige verloop van een spaarsaldo in de tijd weergegeven. De gearceerde oppervlakte is even groot als de som der verblijftijden van iedere geldeenheid die ooit tot het tegoed heeft behoord. Het quotiënt van deze verblijfoppervlakte met het gehele ooit ingelegde en weer opgenomen bedrag, beide betrokken op de bestaansperiode van het spaarsaldo, geeft als ondubbelzinnige uitkomst het gemiddelde van de historische verblijftijden der ingelegde en weer opgenomen geldeenheden.

In Nederland wordt de gemiddelde verblijftijd van spaargelden op voorstel van DNB berekend als de reciproke van de „omloopsnelheid”, door Nater zorgvuldig gedefinieerd als „de gemiddeld per tijdseenheid in een bepaald kalenderinterval uit een voorraad gestroomde hoeveelheid goederen (c.q. geld) gedeeld door de over dat kalenderinterval gemiddelde voorraad” ²⁾. Deze reciproke wordt per jaar vastgesteld en is dus gelijk aan het quotiënt van verblijfoppervlak en opgenomen bedrag over een kalenderinterval van één jaar.

De gevonden uitkomst kan in beginsel weinig inzicht geven in de historie van de jaarlijks opgenomen gelden. Kellerer ³⁾ heeft exact uiteengezet dat de gemiddelde historische verblijftijd van opgenomen bedragen beter met een andere formule kan worden geschat, terwijl ook dan echter het kalenderinterval een deelperiode dient te omvatten die ten minste vier maal zo groot is als de gevonden gemiddelde verblijftijd zelf. In het volgende zal worden aangenomen dat DNB de reciproke van de omloopsnelheid niet zozeer beschouwt als kencijfer voor het verleden maar veeleer als indicator voor de toekomst. De termen omloopsnelheid en omloopprequentie zullen door elkaar worden gebruikt.

Omloopsnelheid en opnemingscoëfficiënt

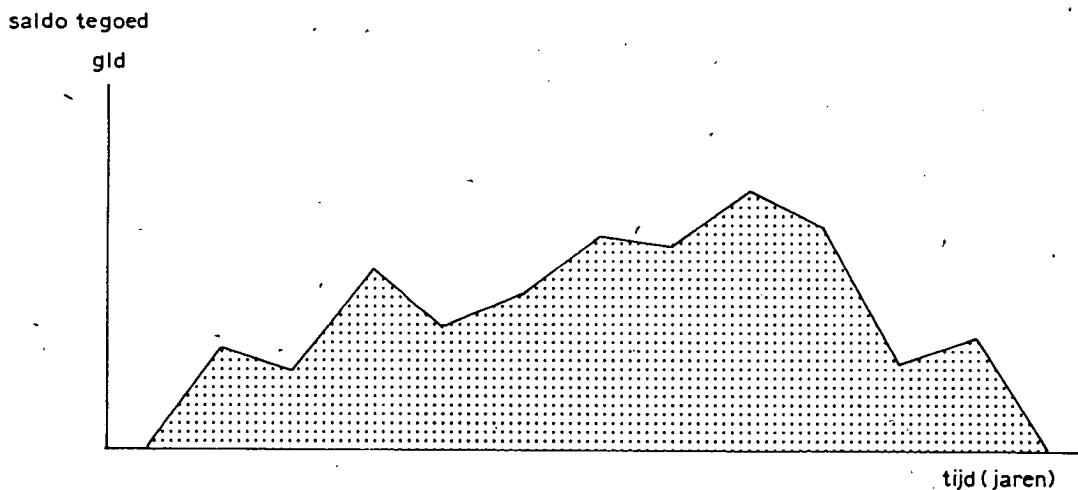
Nater wijst erop dat de reciproke van de omloopprequentie slechts dan gelijk is aan de gemiddelde historische verblijftijd der opgenomen gelden, indien zowel de begin- als de eindvoorraad nihil zijn ⁴⁾. Voor een schatting van de *toekomstige* gemiddelde verblijftijd geldt deze ingrijpende beperking niet en is het voldoende dat de uitstroomsnelheid (niet: -frequentie!) evenredig is aan de voorraadomvang. De

¹⁾ Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1965, blz. 80.

²⁾ Nater, J. E.: „Enige opmerkingen over het begrip omloopsnelheid”, *De Economist*, maart/april 1961. Nater wijst er terecht op dat de ingeburgerde term omloopsnelheid in feite een omloopprequentie is.

³⁾ Kellerer, H.: Die Berechnung der mittleren Verweildauer, erläutert an betriebswirtschaftlichen Vorgängen”, *Zeitschrift für Handelswissenschaftliche Forschung*, 10e jrg. 1958, nr. 3.

VERBLIJFOPPERVLAKTE VAN SPAARGELD

juistheid van deze stelling valt gemakkelijk in te zien indien men bedenkt dat het continu opnemen van k pCt. op jaarbasis uit een willekeurig verlopende voorraad per definitie een omloopfrequentie van k impliceert, terwijl anderzijds de algebra leert dat de toekomstige gemiddelde verblijftijd van aanwezige gelden in dat geval $1/k$ zal bedragen.

De gemiddelde verblijftijd hangt rechtstreeks met het niveau der opnemingen samen en men zou kunnen zeggen dat niet de omloopfrequentie maar in eerste instantie de „opnemingscoëfficiënt” k maatgevend is voor de berekening der te verwachten toekomstige gemiddelde verblijftijd. In het algemeen zullen deze opnemingscoëfficiënten per deelperiode niet constant behoeven te zijn en in de praktijk ook niet zijn. Men denke hierbij in de financiële sfeer slechts aan de bekende pieken van de week- of maandultimo's. Over een geheel jaar berekend als quotiënt van opgenomen bedrag en gemiddeld tegoed zullen de wijzigingen echter een geleidelijk karakter gaan vertonen.

B. TRANSACTIE- EN SPAARGELDEN

De verdeelsleutel van De Nederlandsche Bank voor eigenlijke en oneigenlijke spaargelden

Indien bij een spaarinstelling het totale tegoed is opgebouwd uit twee afzonderlijke deeltegoeden met gemiddelde opnemingscoëfficiënten k_1 en k_2 , dan kan de gemiddelde opnemingscoëfficiënt over het gehele saldo $\bar{k}$, worden berekend als het met de omvang van elk deeltegoed gewogen gemiddelde der afzonderlijke coëfficiënten. Indien omgekeerd de gemiddelde opnemingscoëfficiënten van het totaalsaldo en van de deeltegoeden gegeven zijn, is er voor de kwantitatieve verhouding tussen beide deeltegoeden geen vrijheidsgraad meer over. Uit de richtlijnen van DNB voor het schatten van de verhouding tussen eigenlijke en oneigenlijke spaarsaldi volgt dat DNB de opnemingscoëfficiënten (numeriek gelijk aan de door DNB berekende omloopsnelheden) van beide groepen spaartegoeden heeft gefixeerd op gemiddeld 0,5, resp. 2,50. Dit komt overeen met gemiddelde verblijftijden van 2 jaar, resp. 4,8 maand. Zolang de gemiddelde totale opnemingscoëfficiënt tussen deze beide grenzen ligt, kan de verhouding dus eenduidig worden vastgesteld. Indien het gemiddelde daarbuiten valt, stelt DNB het aandeel van één der beide deelgroepen op nul.

Het is kenmerkend voor de hier omschreven methode dat deze zich niet richt op het kwantificeren van de feitelijke verhouding tussen transactie- en spaargelden in een tegoed, maar integendeel een normatieve maatstaf bevat waarmee saldi met korte verblijftijden kunnen worden weggestreept tegen langblijvende tegoeden. Zodra de verblijftijd van transactiegelden korter wordt dan 4,8 maand, past DNB een correctie toe door het niet meer meetellen van eigenlijke spaarsaldi en omgekeerd. Eizenga heeft hierop reeds gewezen ⁴⁾. Indien een spaarinstelling twee groepen rekeningen administreert met elk een even groot gemiddeld tegoed, is het denkbaar dat de opnemingscoëfficiënten precies resp. 0,5 en 2,50 blijken te zijn. In dat geval zou DNB ook inderdaad de helft van het totale tegoed als eigenlijk spaargeld erkennen. Bij een stijging van de gemiddelde opnemingscoëfficiënt bij de transactietegoeden van 2,50 tot 3,16, waardoor de gemiddelde verblijftijd van 4,8 maand daalt tot 3,8 maand, zou DNB nog slechts een derde van het gehele tegoed als eigenlijk spaargeld wensen te beschouwen. Een verdere daling van de gemiddelde verblijftijd der transactiegelden met een maand zou reeds vrijwel het einde van de door DNB berekende eigenlijke spaarsaldi betekenen.

Het intensiveren van transacties met oneigenlijke spaargelden wordt dus ten laste gebracht van het saldo aan eigenlijke besparingen. In hoeverre dit past bij de beoogde bedrijfseconomische en monetaire doelstellingen, kan nader worden bezien.

Gemiddelde opnemingscoëfficiënten en de liquiditeit

Het oneigenlijke deel van de tegoeden bij spaar- en bankinstellingen vergt volgens DNB ruimere liquiditeitsvoorzieningen dan de eigenlijke spaargelden. Als minimumeis werd daartoe in de afgelopen jaren voor wat betreft de algemene spaarbanken tegenover de aanwezige oneigenlijke creditsaldi een reserve aan primaire liquiditeiten van 10 pCt. aangehouden, terwijl deze reserve bij eigenlijke spaargelden niet groter dan 2 pCt. behoefde te zijn.

Het liquiditeitsaspect speelt bij de beoordeling van spaar- en transactiegelden zeer duidelijk een rol omdat per definitie de tot een tegoed behorende gelden eerder worden opgenomen naarmate de opnemingscoëfficiënt hoger is. Het

⁴⁾ T.a.p., blz. 191.

⁵⁾ Eizenga, W.: „Het liquiditeitskarakter van spaartegoeden”, *De Economist*, nr. 1, 1968.

ligt dan ook in de rede dat de omvang van de liquide reserves lineair afhankelijk wordt gesteld van de te verwachten stroom uitbetalingen in de eerstvolgende periode. Bij de hierboven genoemde 2 pCt.-10 pCt.-regeling van DNB is dit verband ook inderdaad gelegd; in combinatie met de verdeelsleutel voor oneigenlijke en eigenlijke spaargelden kan men de liquiditeitsnorm van DNB nl. als volgt formuleren:

$$L = 4 \text{ pCt. van } k \quad (2 \text{ pCt. } \leq L \leq 10 \text{ pCt.})$$

L: normatief minimaal liquiditeitspercentage

k: gemiddelde opnemingscoëfficiënt totaal tegoed

De verdeelsleutel van DNB tussen eigenlijke en oneigenlijke spaargelden maakt in combinatie met de vastgestelde liquiditeitspercentages inderdaad een homogeen liquiditeitsbeleid mogelijk. Een onderscheid tussen eigenlijke en oneigenlijke spaargelden is hiertoe echter niet noodzakelijk omdat de liquiditeitseisen ook rechtstreeks uit de berekende gemiddelde opnemingscoëfficiënt over het totale tegoed kunnen worden afgeleid.

De monetair neutrale financiering op lange termijn

Tot voor een jaar gold een inmiddels opgeschorte „gentlemen agreement” tussen DNB en een groot deel der spaar- en bankinstellingen waarbij o.m. was bepaald dat nieuwe lange beleggingen uitsluitend met eigenlijke spaargelden en andere lange passiva zouden worden gefinancierd. Een onvertekende raming van de eigenlijke spaarsaldi is dan dus van direct monetair belang. Zoals echter is opgemerkt verschafte de verdeelmaatstaf van DNB geen kwantificering van de eigenlijke spaartegoeden omdat deze eerst worden gereduceerd indien transactiegelden met een looptijd van minder dan 4,8 maand zijn toegestroomd. Niesten heeft onlangs de gemiddelde verblijftijd van alle betaalgeld in Nederland voor het jaar 1965 op minder dan 3½ week gesteld ⁶⁾. Een relatief geringe overheveling van deze gelden naar spaarrekeningen zou leiden tot sterke onderschatting van de omvang der eigenlijke spaarsaldi. Naarmate het traditionele verschil tussen spaar- en betaalrekeningen verder gaat vervagen, zal de methode van DNB om deze reden zijn bruikbaarheid bij de globale regulering van inflatoire — althans niet neutrale — expansie der lange activa verliezen.

Voor zover een (spaar)bankadministratie per computer wordt gevoerd, is het technisch mogelijk op basis van gegevens uit het verleden een indruk te krijgen van het deel der op een gegeven moment aanwezige tegoeden dat ten minste twee jaar onder hoede van de betreffende instelling is gebleven. Hiertoe behoeft men slechts een overzicht dat aangeeft welk deel van het tegoed gedurende twee jaar na een peildatum nog niet is aangesproken. Dit kencijfer is te berekenen als de verhouding tussen de som der minimumsaldi per individuele rekening tijdens de meetperiode en het totaal tegoed op de peildatum. Indien men deze „kernquote” c voor de komende jaren constant veronderstelt, eventueel na correctie voor trendmatige veranderingen, kan voor ieder moment worden geschat welk deel van het aanwezige tegoed gedurende tenminste twee jaar tot de ijzeren voorraad der spaarders zal behoren.

⁶⁾ Niesten, L. J.: „Het betalingsverkeer in Nederland”, bijdrage in *Een halve eeuw Postcheque- en Girodienst*, Marka-reeks, blz. 96. Niesten schat de omloopfrequentie van de in 1965 in Nederland aanwezige geldvoorraad op tenminste 15,4.

⁷⁾ Klant, J. J.: „Kasgeld en kasbelegging”, *De Economist*, nr. 1, 1968.

Het aandeel der transactiegelden in een spaartegoed

De zojuist beschreven methode voor het berekenen van het aandeel der langdurige spaargelden heeft als bezwaar dat de basisgegevens een periode van meerdere (recente) jaren bestrijken en daardoor a.h.w. automatisch geen up-to-date karakter meer kunnen dragen.

Om deze reden zou het beter zijn indien niet alleen zou worden getracht het aandeel der langblijvende spaargelden te berekenen, maar tevens de omvang van de kortlopende transactiegelden. Ook monetair zou voor een dergelijke aanpak veel te zeggen zijn omdat immers het toestromen van transactiegelden als belangrijkste dynamische element in de structuur der spaartegoeden wordt beschouwd.

Spaargelden met korte verblijftijd (transactiegelden) worden per definitie korte tijd nadat ze aan een tegoed zijn toegevoegd weer opgenomen. Indien de administratie van spaarrekeningen per computer geschiedt, kan per spaarrekening voor elk opgenomen bedrag worden vastgesteld in hoeverre relatief kort voordien — bijv. 3 maand — positieve mutaties hadden plaatsgevonden. Het jaarlijks opgenomen totaalbedrag kan op deze wijze worden herleid tot twee deelbedragen, waarvan het ene deel wel en het andere niet werd gecompenseerd door kort voordien verrichte stortingen. Door vermenigvuldiging van elk opgenomen „oneigenlijk” spaarbedrag met de bijbehorende historische verblijftijd kan de computer het historisch verblijfooppervlak van de opgenomen transactiegelden opleveren. Hieruit kunnen door eenvoudige delingen de gemiddelde historische verblijftijd van deze gelden of het gemiddelde transactietegoed worden vastgesteld. Deze kencijfers zou men iedere maand of ieder kwartaal kunnen berekenen zodat een wijziging in de verhoudingen relatief snel zichtbaar wordt.

(Spaar-)geldverkeer en computeradministratie

In het voorgaande is betoogd dat de omloopsnelheid (opnemingscoëfficiënt) van tegoeden op spaarrekeningen geen indicatie behoeft op te leveren van de verhouding tussen langdurige spaargelden en kortblijvende transactiegelden. Hoewel de becijferingsmethode van DNB door zijn eenvoud en logische opzet grote waarde heeft, kan bij een administratie via de computer meer gerichte en onvertekende informatie worden verkregen. Het is in dat geval technisch niet moeilijk de semi-permanente (tenminste twee jaar) kern vast te stellen terwijl ook het bestand aan korte transactiegelden (max. drie maanden) vrij nauwkeurig kan worden geschat. Het verschil tussen het gehele tegoedsaldo dat op een gegeven moment aanwezig is en de som van deze twee componenten omvat derhalve het spaartechnisch wellicht nog onduidelijkste deel van het tegoed, nl. de gelden die eerst na drie maanden doch binnen twee jaar zullen worden opgenomen. Uit de cijfers zal dan kunnen blijken in hoeverre de „verhulde monetisatie” van spaarbanktegoeden in de zin van Klant ⁷⁾ toe te rekenen valt aan de korte transactiegelden dan wel aan de overige componenten. Zodra de capaciteit van de administratieve computers het hier aangestipte rekenwerk toelaat, is wellicht verdere studie mogelijk naar samenhangen in het financiële verkeer, dat juist door de computer in een stroomversnelling is geraakt.

Drs. M. P. H. Strijers

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

Hoofdzakelijk omdat de betalingen aan de Schatkist de betalingen door het Rijk verre overtroffen, waartegenover de gebruikelijke daling van de bankbiljettencirculatie geen voldoende compensatie kon bieden, nam de krapte op de geldmarkt in de eerste week van mei verder toe. Dit weerspiegelde zich in de daling van het tegoed der banken tot een minimum-peil en een verdere stijging van bij de Centrale Bank opgenomen voorschotten in rekening-courant. Het thans bereikte peil is weliswaar naar Nederlandse verhoudingen hoog, maar in 1967 zijn enkele malen hogere standen voorgekomen.

In plaats van een daling, die na het passeren van de maandultimo nogal eens plaats vindt, liep de rente voor daggeldleningen nog verder op. Nadat deze rente op 26 april op $4\frac{1}{2}$ pCt. was gesteld, besloot de commissie voor de vaststelling van deze interestvoet het tarief tot $4\frac{3}{4}$ pCt. te verhogen. Daarbij heeft de aandacht getrokken, dat deze rente het officiële wisseldisconto (sedert 15 maart 1967 $4\frac{1}{2}$ pCt.) te boven is gegaan, hetgeen ook inderdaad zeer zelden voorkomt.

Er kan verband worden gelegd tussen de rentevorming op de daggeldmarkt en de tarieven van De Nederlandsche Bank. Immers de callgeldmarkt heeft als belangrijkste functie de banken in staat te stellen hun kas te egaliseren. Kasgeldleningen spruiten voor een belangrijk deel voort uit intra-bancaire nivelleringstransacties. Door een beroep te doen op de kredietfaciliteiten van De Nederlandsche Bank kunnen de banken eenzelfde doel bereiken. Zou de rente op de daggeldmarkt hoger worden dan het officiële tarief, dan zouden de banken uitwijken naar De Nederlandsche Bank, hetgeen de callgeldrente zou doen dalen. De rente ligt nu boven het officiële disconto, maar bevindt zich nog beneden de rente voor voorschotten in rekening-courant (thans voor banken 5 pCt.), welke de meest gebruikte vorm is waarmee men een beroep op de circulatiebank doet. Wanneer men bij de vaststelling van de daggeldrente de officiële tarieven als een plafond ziet, moet men echter bedenken dat, zoals J. J. Klant het in zijn openbare les uitdrukt, deze rentevoeten „discontinu en vaak met grote vertraging worden aangepast aan gewijzigde omstandigheden” (*Kasgeld en kasbelegging*, blz. 5).

De recenté gang van zaken accentueert nog eens, dat de daggeldrente geen prijs is waarbij evenwicht tussen vraag en aanbod tot stand komt. Onder de Nederlandse omstandigheden, waar het eenrichtingsverkeer overheerst, moet dit zelfs veelal onmogelijk worden geacht. Ik ben mij overigens bewust dat met het neerschrijven van deze gedachten geen alomvattende beschouwing over de markt voor daggeldleningen is ontstaan.

Oorspronkelijk ging men bij de afbetaling uit van het idee, dat men eerst kocht en gedurende de tijd dat men het aangeschafte goed gebruikte door achterafsparen de schuld afloste. Er bleef dus een band bestaan tussen het goed en de betaling. Later is men de afbetalingstransactie ook tot de dien ten gaan uitstrekken, waardoor het met afbetaling verkregen „goed” reeds was vervluchtigd, voordat men

tot sparen en afbetalen overging. Vliegereizen op afbetaling behoren tot deze categorie. Een klein stapje verder wordt nu gezet door, zoals de Algemene Bank Nederland heeft bekend gemaakt, ook vakantie-reizen tot maximaal f. 2.500 te gaan financieren.

KAPITAALMARKT

De emissie van de Bank voor Nederlandsche Gemeenten is geslaagd. Ook na verhoging van het bedrag van de lening van f. 100 mln. tot f. 150 mln. moest een reductie worden toegepast. De deur van de Nederlandse kapitaalmarkt wordt voor buitenlandse emittenten even op een kier gezet. Een $6\frac{3}{4}$ pCt. 20-jarige lening van de Internationale Bank van f. 40 mln. en een lening van eveneens f. 40 mln. tegen $6\frac{3}{4}$ pCt. van de Europese Investeringsbank zijn aangekondigd. Internationale investeringsinstituten hebben in de ogen van de deviezenautoriteiten een streepje voor.

Rest nog te melden, dat de beide centrales der landbouwkredietbanken hun samenwerking gaan uitbreiden. Een permanente commissie van overleg gaat zich bezighouden met vestigingsafspraken en met kwesties als condities voor rekeningen en kredieten.

KOERSSTAAT

Indexcijfers aandelen (1953 = 100)	29 dec. 1967	H. & L. 1968	3 mei 1968	10 mei 1968
Algemeen	374	414 — 359	408	411
Internationale concerns	514	611 — 495	598	605
Industrie	357	360 — 341	357	358
Scheepvaart	109	113 — 107	110	111
Banken en verzekering	185	201 — 179	197	200
Handel enz.	168	171 — 160	168	171

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a)

Kon. Petroleum	f. 155,60	f. 167,85	f. 169,70
Philips	f. 127,40	f. 136,35	f. 139,55
Unilever, cert.	f. 108,40	f. 133,75	f. 140,35
Zout-Organon	f. 160	f. 160,80	f. 168,20
Hoogovens, n.r.c.	f. 125,40	f. 121,80	f. 119
A.K.U.	f. 66	f. 82,90	f. 84,85
AMRO-Bank	f. 47,20	f. 49,50	f. 49,90
Nat. Nederlanden	619	697	700
K.L.M.	f. 276	f. 200,20	f. 194
Robeco	f. 228,40	f. 204	f. 238,80

New York

Dow Jones Industrials	905	919	913
-----------------------------	-----	-----	-----

Rentestand

Langlopende staatsobligaties b)	6,27	6,42	6,42
Aandelen: internationales b) ..	4,0	.	.
lokales b)	4,2	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	4 $\frac{1}{2}$	4 $\frac{7}{16}$	4 $\frac{1}{2}$

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. Jongman

Miriam Camps: *European Unification in the Sixties*. Oxford University Press, Londen 1967, 274 blz., 35 sh.

Dit boek van de bekende publiciste bevat de geschiedenis van de E.E.G. in de periode tussen het Franse veto van januari 1963 en het begin van 1966.

Intussen is er al weer voldoende stof om een nieuw boek het licht te doen zien. Het blijft echter, juist ook na het tweede Franse veto, interessant om te zien wat er gebeurd is. Het boek valt eigenlijk in twee grote stukken uiteen, nl. een verslag en peiling van de interne crisis, die culmineerde in het Luxemburgse akkoord van januari 1966 en de relaties van Groot-Brittannië

met de Gemeenschap. In een slothoofdstuk komt de verhouding met de Verenigde Staten ter sprake, waarbij de schrijfster een wat meer gereserveerde houding van over de Oceaan bepleit, die overigens niets aan wezenlijke belangstelling behoeft in te boeten.

Afgezien van de gedetailleerde en nauwkeurige beschrijving der ontwikkelingen, is de visie van de schrijfster betreffende de vooruitzichten van de Gemeenschap op lange termijn het meest belangwekkend. Zij ontkent dat het „Gaullisme” met de generaal zal

verdwijnen. De wortels ervan gaan dieper. Het voortbestaan van de Gemeenschap hangt er echter minder van af dan men gemeenlijk denkt. Vanaf de Fransen, die geen breuk durfden forceren toen de Vijf in 1966 neen zeiden, tot de Duitsers, Britten en anderen die de E.E.G. politiek en economisch begerenswaardig achtten, is er de „matter-of-fact assumption that Western Europe is in the process of uniting, and that the process is both desirable and more or less inevitable...”. Maar het wordt meer en meer een langzame, pragmatische weg, zonder de glans en het enthousiasme der voorgaande jaren, berustend op de mening dat slechts eenheid de Europese invloed in de wereld kan herstellen.

PHILIPS

N.V. Philips'
Gloeilampenfabrieken
Eindhoven

In ons concern wordt aan de

jonge econoom

gelegenheid geboden een carrière op te bouwen.

Hij zal, afhankelijk van geschiktheid en belangstelling, een loopbaan in één van de volgende werkgebieden kunnen aanvangen:

Budgettering en berichtgeving
Bedrijfseconomische analyses en efficiency-controle (o.a. operations research)

Resultaat-analyse van productieprocessen en commerciële activiteiten

Ontwikkeling en beoordeling van informatiesystemen

Advisering inzake toepassingsmogelijkheden van automatisering in een organisatie

Accountantscontrole en bedrijfs-economische onderzoeken in binnen- en buitenland

Financieringsvraagstukken

Marktonderzoek en commerciële prognostiek

Planning op korte, middenlange en lange termijn

Fiscale problematiek

Personeels- en opleidingsvraagstukken

Internationale marketing

Het ligt in het voornemen belangstellenden - waartoe ook zij worden gerekend, die binnenkort afstuderen - uit te nodigen voor een wederzijds oriënterend gesprek in Amsterdam of Eindhoven.

Geïnteresseerde economen kunnen schriftelijk (onder advertentie-nr ESB 68065) of telefonisch contact opnemen met Personeelzaken, Willemstraat 20, Eindhoven (telefoon 040-60.000, toestel 6538).

Terugkeer tot het patroon der jaren vijftig is een ónmogelijkheid. Met of zonder Britse toetreding zijn radicale stappen tot mislukking gedoemd. Een ongelukkig bijproduct van de permanente crisistoestand is evenwel, dat het Europese denken aan steriliteit gaat

lijden. De vraag die opkomt, of dit op de lange duur niet tot een stille dood zal leiden, beantwoordt de schrijfster echter niet. Wellicht zal dit in het volgende geschrift aan de orde komen.

H. W. de Jong

V. Conolly: *Beyond the Urals. Economic developments in Soviet Asia.* Oxford University Press, Londen/New York/Toronto 1967, 420 blz., 75 sh.

Vorig jaar verscheen van de hand van Alec Nove en J. A. Newth een opmerkelijke publikatie, gewijd aan de economische en politieke betekenis van de Centraalaziatische Sowjetrepublieken

en getiteld *The Soviet Middle East. A communist model for development* (George Allen and Unwin, Londen). Opnieuw vraagt nu een belangrijk boek de aandacht, ditmaal gewijd aan het

gehele Aziatische deel van de Sowjet-Unie. De schrijfster Violet Conolly was jarenlang als specialiste voor Russische aangelegenheden verbonden aan het „Foreign Office” en de Londense universiteit. Haar boek vestigt de aandacht op de groeiende betekenis van een gebied, waarover in de Westerse talen slechts een gering aantal goede publikaties bestaat (ik moet in dit verband nog wijzen op het lezenswaardige tijdschrift *Central Asian Review*, een uitgave van het Londense „Central Asian Research Centre” onder leiding van Geoffrey Wheeler, van wiens hand o.m. de boeken *The peoples of Soviet Central Asia* en *The modern history of Soviet Central Asia* verschenen).

Miss Conolly heeft zich bij de samenstelling van haar boek blijkens de dertien bladzijden tellende bibliografie voor een zeer belangrijk deel gebaseerd op Russische publikaties, óók recente, waardoor het werk in alle opzichten up-to-date is. Allereerst geeft schrijfster een beeld van de geschiedenis van de Russische veroveringen in Azië, vervolgens behandelt zij de economische ontwikkeling van Russisch Centraal-Azië en Kazachstan onder de Sowjets in de periode 1917 tot 1945. Daarna wordt de economie van geheel Aziatisch Rusland (dus ook Siberië) in het tijdvak 1945 tot 1966 onder de loep genomen.

Opmerkelijk is, dat de verovering van Siberië in ruim zestig jaar haar beslag kreeg: in 1581 trok Jermak met zijn kozakken de Oeral over en in 1647 bereikte de kozak Semjon Dezjnew de Beringstraat (zie hierover ook E. Lengyel: *Siberië*, 's-Gravenhage 1949). Kamtsjatka werd in 1697 door Atlasow bezet. De verovering van Centraal-Azië, waar de oude islamitische chanaten van Chiwa, Boechara en Kokand zich lang konden handhaven, vond daarentegen veel later plaats, nl. in de periode 1864 tot 1885. Reeds onder het tsarisme was Centraal-Azië van enig belang als producent van katoen, vruchten, zijde en tapijten, terwijl Siberië-graan, hout, goud en koper leverde. Eerst onder het Sowjetbewind zou de ontwikkeling van deze gebieden, zoals bekend, een versnelde ontwikkeling ondergaan in het kader van de vijfjarenplannen. De mijnbouw werd sterk gestimuleerd, oude industrieën werden uitgebreid, nieuwe gesticht. Slechts enkele feiten: de ontwikkeling van het Koeznetskbecken en de snelle groei van de produktie van steenkool en non-ferrometalen in Karaganda, de aanleg van de Toerksib-spoor-

Bij de DIENST DER PUBLIEKE WERKEN van Amsterdam kan worden geplaatst een

academisch gevormd medewerker

(economisch/administratief)

Aanstelling als adjunct-hoofd van de Centrale Financiële Administratie.
Leeftijd ± 35 jaar.

De werkring omvat het:

- adviseren van de directie in alle financiële aangelegenheden;
- leiden van de financiële administratie en bedrijfsadministratie;
- onderhouden van contacten met de externe accountantsdienst;
- verder ontwikkelen van de automatisering en de budgettering.

Aan de afdeling Administratie zijn plm. 100 ambtenaren verbonden.

De functie biedt ruime mogelijkheden tot ontplooiing; het is de bedoeling, dat de aan te stellen functionaris, bij gebleken geschiktheid, over enige jaren het Hoofd van de afdeling opvolgt.

- Salaris tot f 2458,—, eventueel oplopend tot f 3564,— per maand als Hoofd van de afdeling.
- Premie A.O.W./A.W.W. voor rekening van de Gemeente.
- Vakantietoelage 6 procent.

Inlichtingen zijn te verkrijgen bij het Hoofd van de afdeling Administratie van de Dienst der Publieke Werken, Wibautstraat 3, telefoon (020) 91 61 61, toestel 2331.

Sollicitaties met uitvoerige inlichtingen en recente pasfoto worden gaarne ingewacht onder no. N 7986 bij de Directeur van de Dienst der Gem. Personeelsvoorziening, Jan Luijkenstraat 94, Amsterdam-Z.

lijn in 1930, de goudwinning in Siberië, en de irrigatie van het gebied van Fergana. Onder Chroesjtsjow kwam het grote hydro-elektrische station van Bratsk tot stand. Schrijfster merkt op, dat enorme bedragen in dit gigantische project zijn geïnvesteerd, terwijl nauwelijks rekening is gehouden met het feit, dat er voorlopig niet voldoende industrieën zijn om de geproduceerde elektriciteit af te nemen, terwijl bovendien in het gehele gebied ten westen van het Baikalmeer industrievestiging ernstige problemen met zich brengt in verband met klimaat en arbeidskrachten (blz. 63).

Het Russische autarkiestreven hield onvoldoende rekening met de stelling van Prof. Peter Wiles dat „natural resources are all too often unemployable and it is only right to leave them so”. Opmerkelijk is dan ook, dat vooral na de periode Chroesjtsjow ten aanzien van het gebied achter de Oeral een voorzichtiger ontwikkelingsbeleid volgde: „... the former stress on development of 'the inexhaustible natural riches of the eastern regions' regardless of costs and difficulties is more and more tempered by considerations of profitability, costs of capital investment, and production” (blz. 65/66). Over de goudproductie weet schrijfster weinig nieuwe bijzonderheden mede te delen. De Sowjet-Unie is na Zuid-Afrika de tweede wereldgoudproducent. De belangrijkste produktiegebieden in Oost-Siberië zijn het Magadandistrict, Jakoetië en in mindere mate (sedert 1964) Kamtsjatka. In 1963 schatte het Amerikaanse „Bureau of Mines” de totale Sowjetproductie op 5 mln. oz. Bont en hout, de traditionele Siberische produkten, vormen nog steeds belangrijke bronnen van bestaan.

De Centraalaziatische republieken hebben voortdurend aan betekenis gewonnen dank zij de groeiende produktie van non-ferrometalen (koper, lood, zink en chroom in Kazachstan, kwik en antimoon in Kirgizië), steenkool (Kazachstan), ijzererts, aardgas (Oezbekistan, Toermenistan, Kazachstan). De handel met het buitenland groeit gestadig. Ook het aantal handelspartners neemt regelmatig toe.

Siberië is nu één van de belangrijkste industriegebieden van de Sowjet-Unie geworden, dat één vierde van de steenkoolproductie en één vijfde van de houtproductie voor zijn rekening neemt en voorts een grote verscheidenheid aan metalen, machines en chemicaliën produceert, terwijl zich in dit gebied bovendien enorme hoeveelheden aardgas en aardolie bevinden.

Opvallend is in dit verband deze conclusie ten aanzien van Oost-Siberië: „The relatively low level of extraction compared to proven reserves of industrial raw materials in both east Siberia and Yakutia and other areas of the Far East is often mentioned in Soviet economic sources” (blz. 353). Hieraan meent schrijfster de volgende opmerking te moeten verbinden: „Indeed it is arguable that if the door had been open to foreign capital and labour (as it was in America at a similar stage of development in the last century) Siberia and the Far East might have been spared some of their more acute

problems and have advanced more rapidly than they have done under the Soviet régime” (blz. 355). Ik zet hier een vraagteken. De bijzonder ongunstige klimatologische omstandigheden, het gebrek aan arbeidskrachten (in de periode 1959 tot 1965 nam de bevolking van Siberië slechts toe van 16,7 tot 18 mln.); de nog weinig ontwikkelde infrastructuur en de daarmee gepaard gaande hoge produktiekosten, zouden zeker een rem gevormd hebben voor buitenlands kapitaal. De vraag rijst dan ook in hoeverre de plannen tot samenwerking met Japan vruchten zullen afwerpen.

PHILIPS

**N.V. Philips'
Gloeilampenfabrieken
Eindhoven**

**Bij PHILIPS' PENSIOENFONDSEN
wordt gevraagd een**

jurist

met enige praktijkervaring bij een financiële of beleggingsinstelling.

Leeftijd 30-35 jaar.

De gezochte jurist zal ten behoeve van Pensioenfondsen alle voorkomende juridische werkzaamheden moeten verrichten, o.a. die voor de belegging in onroerende goederen en geldleningen. De in dat verband passende externe contacten zullen door hem moeten worden onderhouden.

Na gebleken geschiktheid is het de bedoeling de aan te stellen jurist te benoemen tot secretaris van de Directie van Philips' Pensioenfondsen.

Brieven met volledige gegevens kunnen worden gericht aan Personeelzaken, Willemstraat 20, Eindhoven, onder nummer ESB 68068.

In zijn bovengenoemd werk heeft Nove de vraag gesteld in hoeverre Sowjet-Centraal-Azië een voorbeeld kan zijn voor de ontwikkelingspolitiek van andere Aziatische landen als Afghanistan, Pakistan, India, Iran. Inderdaad kan de Sowjet-Unie wijzen op opmerkelijke successen op het gebied van irrigatie, katoenteelt, fruitteelt en mijnbouw. Maar Miss Conolly beklemt oók het feit, dat de Sow-

jet-Unie, voor zover zij aan ontwikkelingshulp deelnam, overwegend belangstelling had voor grote industriële projecten, zoals een staalindustrie in India, terwijl de landbouw in de ontwikkelingslanden werd verwaarloosd (blz. 363). Ik moet er evenwel op wijzen dat in een land als Afghanistan de Sowjethulp toch een veelzijdiger karakter had en zich o.m. richtte op de aanleg van wegen, de bouw van graansilo's

en verschillende fabrieken alsmede hulp bij de exploitatie van de rijke aardgasvoorraden.

Miss Conolly schreef een belangrijk werk, dat zonder restricties kan worden aanbevolen. In het boek werden zes kaarten en verschillende foto's opgenomen.

P. Krug

H. D. Baars: Noorwegen. Het Wereldvenster, Baarn 1967, 243 blz., f. 17,50.

Trouwe *E.-S.B.*-lezers kennen Baars, die directeur is van het Nederland-Noord-Europa Instituut, van zijn informatief getinte artikelen over de economische situatie in de Scandinavische landen. Kort na elkaar heeft hij nu landbeschrijvingen over Denemarken en Noorwegen gepubliceerd.

Het boek over Noorwegen kan niet anders dan teleurstellend genoemd worden. Het is hier niet de plaats om deze kwalificatie omstandig te gaan argumenteren. Voor wie daar behoefte aan heeft: mijn adres is bij de redactie bekend. Laat ik volstaan met aan te geven in welke richting mijn bezwaren gaan.

De compositie van het boek is onevenwichtig, omdat meer dan driekwart van de tekst wordt ingenomen door een beschrijving van de fysisch-geografische structuur en de geschiedenis. Met minder dan een kwart wordt het moderne Noorwegen afgedaan. Wie dáárover wil worden ingelicht, heeft dan ook niet veel aan dit boek. De economische ontwikkeling en de politiek worden bijv. in een tiental bladzijden samengeperst. Verder wordt het boek ontsierd door een sentimenteel en overleefd taalgebruik („drieste ontdekkers”, „koene ondernemers”, „hartstochtelijke mensen” e.d.). Tenslotte komt daar nog bij dat veel relevante literatuur niet in het boek is terug te vinden.

Een landbeschrijving hoeft bepaald niet te ontaarden in een zogeheten wetenschappelijke verhandeling om acceptabel voor mij te zijn. Wél dient men er een minimum aan vakmanschap in terug te vinden, d.w.z. een evenwichtige dosering van de stof, een voldoende bekendheid met de literatuur en een aanvaardbaar taalgebruik. Zeker aan een man als Baars, die in Nederland geldt als één der belangrijkste Scandinavië-kenners, mogen deze eisen worden gesteld.

Bram Peper

Groot grafisch bedrijf in het westen des lands zoekt contact met kandidaten voor de functie van

stafmedewerker administratieve organisatie

die tevens belast zal worden met de leiding van de afdeling administratieve organisatie

Deze afdeling is belast met het analyseren en uitwerken van administratief-organisatorische vraagstukken, enerzijds gericht op de uitvoering van moderne methoden van informatieverwerking (systeembouw) en anderzijds gericht op methodeverbetering, efficiency-bewaking en taakopbouw.

Aan kandidaten worden de volgende eisen gesteld:

Middelbare schoolopleiding

S.P.D., M.O. of gevorderde accountantsstudie, of kandidaat economie, of gevorderde A.M.B.I. opleiding

Ruime ervaring op administratief-organisatorisch gebied

Leeftijd tot 35 jaar.

Geboden wordt een zelfstandige, goed gehonoreerde functie, die ruime mogelijkheden biedt tot verdere ontplooiing.

Aan degenen die zich door verdergaande studie willen ontwikkelen, kunnen ruime faciliteiten worden verleend.

Uw sollicitatie, welke strikt vertrouwelijk wordt behandeld, zien wij tegemoet onder no. *E.-S.B.* 20-1 bureau van dit blad.

Persil

De Nederlandsche Persil Maatschappij N.V., fabrikant van zeer bekende was- en reinigingsmiddelen zoals Dixan, Persil, Silan, Dato e.a. vraagt een

hoofd afdeling marktonderzoek

De afdeling marktonderzoek vormt een belangrijk onderdeel van onze marketingorganisatie. Onderzoek op het gebied van produktontwikkeling, motieven, koopweerstand en reclame-activiteiten behoren tot het werkkerrein.

De sterk in beweging zijnde markt voor onze produkten vraagt van deze medewerker een gedegen kennis van de moderne marktonderzoekstechnieken en dynamisch denken en handelen.

Gedacht wordt aan een ervaren marktonderzoeker met een academische opleiding. Leeftijd tot 35 jaar.

De salariëring is geheel in overeenstemming met het grote belang dat wij deze functie toekennen. De secundaire voorwaarden zijn zonder meer uitstekend.

Uw schriftelijke reactie kunt u zenden aan het Hoofd Personeelszaken van de Nederlandsche Persil Maatschappij N.V., Stadhouderskade 19-20, Amsterdam-13.

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS

SCHIEDAM

afd. waarde-drukwerk

Behoeft Uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet E.-S.B. voor Uw oproep in te schakelen. E.-S.B. biedt U een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Advertentie-afd. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

De Stichting Ratiobouw vraagt een

ECONOOM VOOR ADVISERING

over het door opdrachtgevers van bouwwerken, bouwbedrijven en ontwerpers te voeren beleid voor een rationele verwezenlijking van bouwplannen.

De taak van deze econoom omvat o.m. advisering:

- bij de ontwikkeling van plannen in opdracht- en ontwerp-fase t.a.v. kostprijs-, exploitatie- en financieringsvraagstukken;
- over de planning en de beheersing van de productie tijdens de uitvoering, alsmede kostprijsbewaking;
- aan bouwbedrijven t.a.v. administratieve organisatie, het financiële beleid, investeringen en rentabiliteit.

Van de aan te stellen econoom wordt verwacht, dat hij

- een gedegen kennis heeft van de genoemde onderwerpen en ervaring heeft opgedaan met de meeste ervan, bij voorkeur in de bouwnijverheid;
- belangstelling heeft voor de economische rationalisatie van het bouwproces;
- in staat is een complex probleem te ontleden en oplossingen aan te geven in de specifieke situatie;
- zijn bevindingen aan anderen zowel mondeling als in de vorm van rapporten goed kan overdragen;
- zowel intern als extern in teamverband kan werken.

Leeftijd ca. 35 jaar.

Na een inwerkperiode, welke zo nodig een aanvullende scholing op specifiek terrein omvat, kan voor de voor advisering geschikte econoom een functie met een grote mate van zelfstandigheid in het vooruitzicht worden gesteld.

Sollicitaties te richten aan Stichting Ratiobouw, afdeling Personeelszaken, Weena 700 - Postbus 299, Rotterdam.

ratiobouw

Cantine Bruynzeel Fabrieken, Zaandam

Binnen drie jaar in 237 bedrijfskantines kant-en-klaar maaltijden van iglo!

Eenvoudig

Warme maaltijden in de bedrijfskantine. Een staaltje van moderne bedrijfsvoering. Eenvoudig te realiseren: Iglo kant-en-klaar maaltijden! Een diepvrieskast en een speciale oven zijn voldoende. Op elk uur van de dag heeft u in een half uurtje heerlijk warm eten op tafel. Al bij 10 maaltijden per dag zijn Iglo kant-en-klaar maaltijden economisch interessant. Er zijn ovens van 18, 36 of 72 maaltijden. Uw personeel kan kiezen uit maar liefst 24 verschillende menu's.

Goedkoop

Relatief zijn Iglo kant-en-klaar maaltijden bijzonder goedkoop. Lekker gauw klaar met een minimum aan personeel. Geen afval. Weinig afwas. Weinig opslagruimte. En Iglo levert snel! Dagelijks als het moet. Voordelen waar geen enkel ander systeem van warme maaltijden aan kan tippen! Praat eens met Iglo. 030 - 35641. Mijnheer Van der Zeijden, toestel 133, weet er alles van.

Zij eten 'al Iglo:

- Theodorus Niemeyer N.V. te Groningen
- Departement van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid te Den Haag
- Centraal Magazijn P.T.T. te Den Haag
- R.V.S. te Rotterdam
- De Bijenkorf N.V. te Amsterdam
- Nieuwe Rotterdamse Courant N.V. te Rotterdam
- Van Nelle N.V. te Rotterdam
- „De Drie Hoefijzers“ te Breda
- N.V. Werf Gusto te Schiedam
- N.V. Kon. Droste Fabrieken te Haarlem

IGLO N.V. NIJENOORD 1A, UTRECHT

The World Bank

(International Bank for Reconstruction and Development, Washington D.C. - U.S.A.)
has an opportunity to engage **top experts** for the following permanent openings:

statistical analyst

The statistician advises and collaborates with various staff personnel in the statistical planning and analysis of projects, particularly in the field of economic analysis. He undertakes studies of statistical methods applicable to problems relating to the functioning of the Bank. He examines the statistical soundness of material proposed for publication by the Bank. He participates in meetings of staff personnel dealing with socio-economic problems where statistical methodology may be involved. He is responsible from the maintenance of specialized reporting systems, such as the one on Bank loan disbursements by economic purpose and supplier, equipment, etc. and supervises the preparation of statistics such as the Bank's commodity price index. In providing statistical service to the Bank he works closely with computer programming personnel and utilizes such techniques as regression analysis, linear programming, forecasting and development of country economic models.

programmer/systems analyst

Computer programmer/systems analysts are concerned with the design of systems and/or the development of computer programs to assist economists and statisticians carrying out research studies and operational tasks. This will involve the computer/systems analyst in the development and design of a variety of programs such as a total system for handling external debt data; programming for comparative country data banks, developing flow charts and simulation models; utilizing random numbers and queuing theories and developing cash flows. Several studies utilizing these techniques are presently being conducted, among them a highway system study and a system to optimize port facilities.

public utilities economist

The economists will have:

1. To analyse the economic justification of investment projects which would include analyses of (a) demand in order to establish whether an adequate market exists for the product of the proposed investment (b) the pricing policies by the utility organizations to determine whether they result in a reasonably economic use of output (c) the merits of alternative investments capable of meeting market requirements (d) other matters bearing on investment decisions: e.g., the need to conserve foreign exchange and the realism of current official exchange rates, the choice of appropriate interest rates, and, for power projects, the relationship to the total energy sector including the determination of appropriate fuel prices.
2. To review, as necessary, the investment programs of member countries in power/telecommunications/water supply.
3. To review, as necessary, the economic impact of legislation affecting the power/telecommunication/water supply industry.
4. To prepare reports in English, describing clearly their findings and suggesting action which should be taken.

In general the following qualifications are required:

Age 30-55 years;
University degree;
Fluency in English and preferably a working knowledge of French and/or Spanish;
Have a knowledge of underdeveloped countries and characteristic development problems;
Several years practical experience at managerial level;
Have a congenial personality, a sense of tact and diplomacy and be able to work in close cooperation with persons of various nationalities;
Be able and willing to travel extensively;
Be in good health and able to pass prescribed physical examination.

Candidates who could meet the aforementioned requirements, are invited to get in touch with:

**Ministerie van Buitenlandse Zaken,
Directie Internationale Technische Hulp.
Telefoon 070 - 614941, toestel 2595.**

Voor een buitenvestiging waren er in Nederland mogelijkheden te over..

*Ir. J.J.A. Kok, bedrijfsleider van de
Buitenvestigingsplaats van Werkspoor Amsterdam,
onderdeel van V.M.F. Stork-Werkspoor.*

"Door personeelsgebrek was Werkspoor Amsterdam genoodzaakt om in 1960 de produktie van turbineschoepen naar buiten af te stoten."

"Voor een buitenvestiging waren er in Nederland mogelijkheden te over, maar Friesland had belangrijke voordelen."

"Zo stelde de gemeente Sneek tijdelijk een fabriekshal ter beschikking, waardoor een proeftijd zonder grote investeringen in grond en nieuwbouw mogelijk was. Ook zijn door verschillende factoren de produktie-mogelijkheden in Friesland aanzienlijk goedkoper dan in het Westen. Er zijn mij dan ook geen gevallen bekend van bedrijven die, na zo'n proeftijd in Sneek, op hun vestigingsbesluit zijn teruggekomen."

"Er is een bijzonder goede verstandhouding tussen de industrie en het gemeentebestuur; burgemeester of

gemeentesecretaris zijn altijd direct te bereiken."

"Uit Amsterdam zijn zo'n 10 man meegekomen naar Friesland. Hun aanpassing is erg snel in zijn werk gegaan en hun sociale positie is volledig gevestigd."

"Friesland was voor mijn vrouw en mij een onbekende provincie, maar toen wij er eens een kijkje hadden genomen, bestond er bij ons geen enkel bezwaar om er te gaan wonen. De omgeving is prachtig. In korte tijd kun je veel verschillende landschappen bereiken: bossen, meren, heuvels of weilanden. Ook voor kinderen lijkt Friesland mij ideaal."

"Wat het aanpassingsprobleem betreft, dat is meer een aansluitingsprobleem; met Friezen opschieten is niet moeilijk. Ik heb dan ook het volste vertrouwen in onze toekomst hier."

Volledig interview en documentatie over Friesland te verkrijgen bij de Industrialisatieraad der Friese kernen, Sophialaan 1, Leeuwarden. Telefoon: (05100) 28144/28145.

Bouwrijpe grond - tot 25% subsidie op grond, gebouwen, installaties en machines - snelle water- en wegverbindingen - dat bieden de volgende Friese plaatsen: Bergum - Dokkum - Drachten - Harlingen - Heerenveen - Kloostertille - Leeuwarden - Lemmer - Oosterwolde - Sneek - Wolvega.

Friesland is zo totaal anders dan men denkt

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON (010) 11.19.80 *

MAURITSWEG 23
ROTTERDAM-2

GEMEENTE AMSTERDAM

HOGERE ECONOMISCHE SCHOOL

Hoger Economisch en Administratief Onderwijs

Voor deze school worden opgeroepen :

DOCENTEN

voor de volgende vakken :

a. Sociale Economie	18 uur (vac.nr. 12/63881/41)
b. Bedrijfseconomie	10 uur (vac.nr. 12/63882/41)
c. Commerciële Economie	10 uur (vac.nr. 12/63883/41)
d. Recht	28 uur (vac.nr. 12/63884/41)
e. Sociologie/Psychologie	28 uur (vac.nr. 12/63885/41)
f. Bedrijfsadministratie	38 uur (vac.nr. 12/63886/41)
g. Bedrijfscalculatie	7 uur (vac.nr. 12/63887/41)
h. Bedrijfsorganisatie	14 uur (vac.nr. 12/63888/41)
i. Automatisering van de Informatieverwerking	14 uur (vac.nr. 12/63896/41)
j. Wiskunde/Statistiek	38 uur (vac.nr. 12/63897/41)

Combinatie in een aantal vakken is mogelijk.

De school heeft een opleidingsduur van 3 jaar en heeft drie studierichtingen: t.w. de bedrijfsadministratieve, de commerciële en de economisch-juridische.

De school behoort tot het hoger beroepsonderwijs en leidt op voor hogere economische, commerciële en administratieve functies.

Sollicitanten dienen in het bezit te zijn van een doctoraal examen of M.O.B.-bevoegdheid.

Ervaring in en/of belangstelling voor het bedrijfsleven strekt tot aanbeveling.

Inlichtingen worden gaarne verstrekt door de directeur : Drs. S. J. Verboon (telefoon 020 - 232382).

Spreekuur directeur: vrijdagmiddag van 15.00 - 17.00 uur, Schoolgebouw Raamplein 1, Amsterdam.

Salaris volgens Salarisregeling Voortgezet Onderwijs.

Volledige sollicitaties gericht aan Burgemeester en Wethouders worden gaarne ingewacht ten stadhuis, afdeling Onderwijs, kamer 251, binnen 14 dagen na verschijnen van deze oproep, onder vermelding van vacaturnummer.

Universiteit van Amsterdam

vraagt ten behoeve van het
Instituut voor Actuariat en
Econometrie

wetenschappelijk medewerker

Vereist wordt het
doctoraaldiploma in de
econometrie of in de
economische wetenschappen,
kwantitatief-economische
studierichting.

Zijn taak zal bestaan uit het
geven van leiding aan
werkcolleges op statistisch-
en wiskundig-economisch
gebied en het medewerken aan
economisch-empirisch
onderzoek.

Indiensttreding in de loop
van de komende maanden.

Schriftelijke sollicitaties
te richten aan de
Hoogleraar-Directeur van
bovengenoemd Instituut,
Nieuwe Achtergracht 170,
Amsterdam-C.

Universiteit van Amsterdam

vraagt ter vervulling van
de vacature in de staf van de
hoogleraar in de
staathuishoudkunde in de
Faculteit der
Rechtsgeleerdheid

wetenschappelijk medewerker

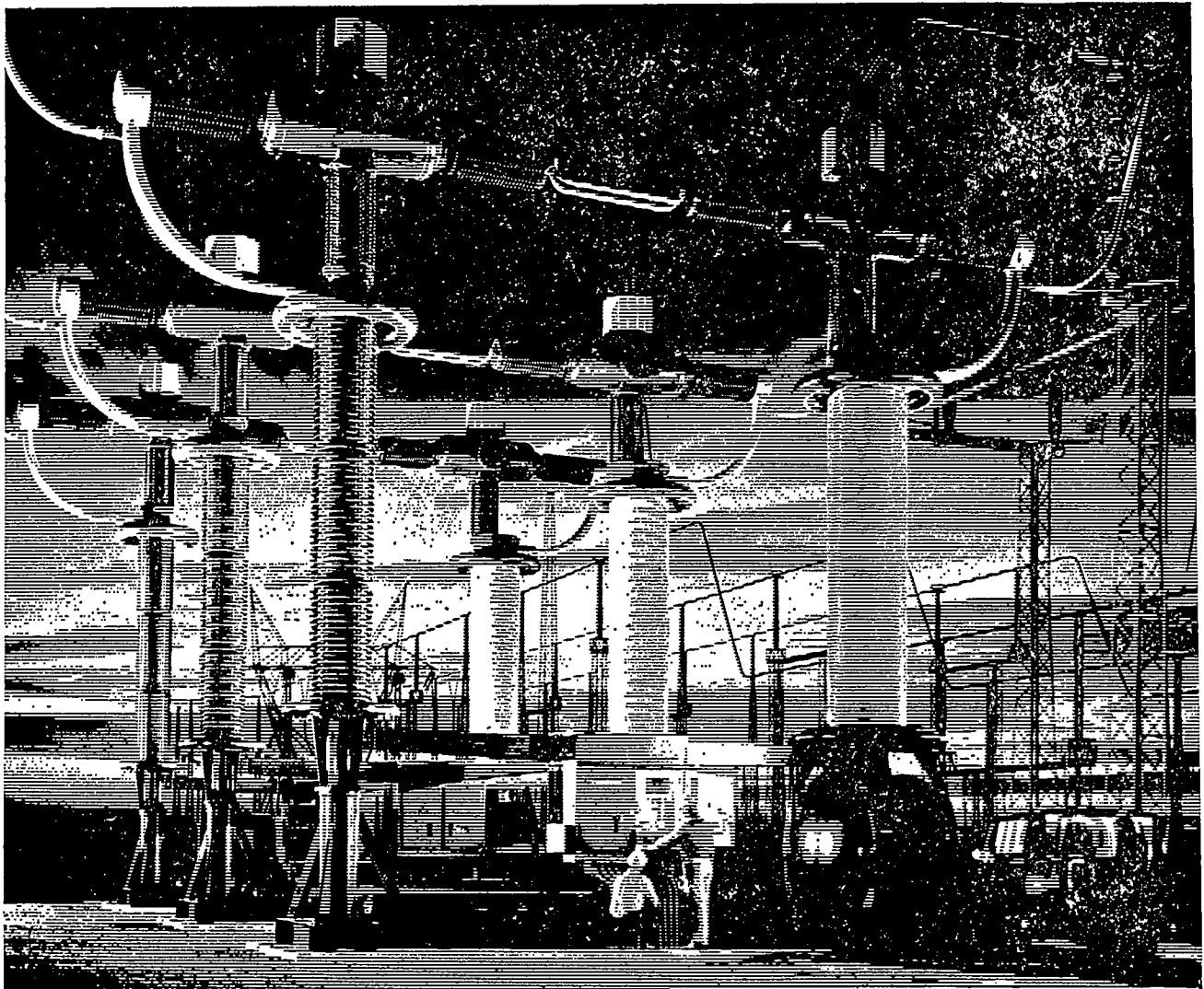
Gedacht wordt aan een
wiskundige met belangstelling
voor het gebruik van de
wiskunde in de economische
theorie of een econoom/
econometrist met een
uitgebreide wiskundige kennis.

De voorkeur gaat uit naar
iemand, die onlangs is
afgestudeerd.

Aanstelling zal geschieden
in het rangenstelsel voor de
wetenschappelijke
medewerkers.

Schriftelijke sollicitaties te
richten aan Prof. dr. A. Heertje,
p/a Oudemanhuispoort 4,
Amsterdam-C.

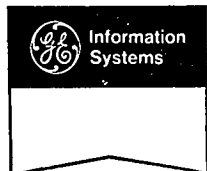

Waarom G.E. ook computers maakt.

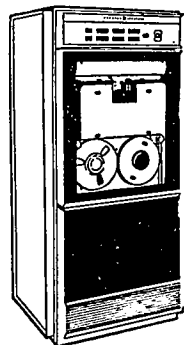
GENERAL ELECTRIC, de vierde onderneming in grootte ter wereld, maakt computers.

Dat ligt voor de hand, omdat de 350.000 medewerkers van dit wereldconcern liefst 220.000 producten maken waar elektriciteit bij te pas komt. Zoals b.v. krachtstations, ruimtesatellieten, supersonische vliegtuigmotoren, gloeilampen, kernreactoren, transportsystemen, communicatiesystemen, televisietoestellen en nog zoveel andere.

Vanzelfsprekend maakt GENERAL ELECTRIC daarom dus ook computers. En datatransmissieapparatuur. En unieke programmeringsystemen.

Daarom staat G.E. ook vèr voor op het gebied van Time-Sharing, de modernste computerservice. Voeg hierbij de ervaring, de wereldomvattende verkooporganisatie en de serviceverlening van BULL en U zult dan de waarde van de combinatie BULL GENERAL ELECTRIC erkennen.

Onze computers, de GE 55, de GAMMA 10, de GE 115, de GE 130, de GE 400, de GE 600 en die van onze Time-Sharing Service zijn Uw vertrouwen waard! Dat moet ook wel. Wij zijn het verplicht aan onze naam.

BULL
GENERAL **ELECTRIC**

GENERAL ELECTRIC. GEDEP. HANDELSMERK VAN GENERAL ELECTRIC CO., USA

BULL GENERAL ELECTRIC (NEDERLAND) N.V., Vliegtuigstraat 26, Amsterdam-W. Tel. 020-158955

De Vereniging

„DE NEDERLANDSE BLOEMISTERIJ“

vraagt een

**JONG ECONOMO of
LANDBOUWKUNDIG INGENIEUR
MET ECONOMISCHE SPECIALISATIE**

Deze figuur zal zich moeten inwerken in de economische vraagstukken van de bloemenveilingen. Hij zal na een inwerkperiode in staat moeten zijn op bondige wijze hierover te rapporteren en voorlichting te geven aan de aangesloten veilingen.

Voor de buitenlandse informatie en uitdieping van vakliteratuur is spreek- en schrijfvaardigheid in Frans, Duits en Engels noodzakelijk.

Geboden worden zodanige condities dat alle mogelijkheden aanwezig zijn voor het opbouwen van een aantrekkelijke carrière.

Schriftelijke sollicitaties aan het bestuur van de Kring Bloemenveilingen, Koninginnegracht 102, 's-Gravenhage.

**NMB
HELLER
FACTORING**

Kromme Nieuwe Gracht 10, Utrecht telefoon 030-13143

**INTERNATIONAL BANK FOR
RECONSTRUCTION AND DEVELOPMENT**

Hoofdkantoor te Washington, D.C.

UITGIFTE van

f 40.000.000,- 20-jarige Obligaties

6¾ pct. NEDERLANDSE GULDENSLENING 1968,
in stukken van nominaal f 1000,- aan toonder.

De koers van uitgifte zal op dinsdag 14 mei 1968 per advertentie
o.m. in de Officiële Prijscourant worden bekendgemaakt.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde obligaties openstellen op
vrijdag 17 mei 1968,

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 3 uur,

bij hun kantoren te Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, voor zover aldaar gevestigd, op de voorwaarden van het prospectus d.d. 9 mei 1968.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn verkrijgbaar bij de kantoren van inschrijving.

Algemene Bank Nederland N.V.

Amsterdam-Rotterdam Bank N.V.

Banque de Paris et des Pays-Bas

Hollandsche Bank-Unie N.V.

Lippmann, Rosenthal & Co. N.V.

Mees & Hope

Nederlandse Overzee Bank N.V.

Pierson, Heldring & Pierson

Amsterdam, 9 mei 1968.

Alle informatie binnen handbereik - direct de juiste beslissing nemen

Voor up-to-date informatie heeft U meer nodig dan een computer. Het verwerken alleen is niet voldoende. Het gaat er ook om, informatie op de juiste wijze vast te leggen, daar vast te leggen waar ze ontstaat - en daarheen over te brengen waar ze gebruikt wordt.

Computers werken met snelheden van miljardste seconden. Toch laten de resultaten vaak uren en soms zelfs dagen op zich wachten.

Dat kan anders. Moderne systemen voor het vastleggen van gegevens en telecommunicatienetten maken het mogelijk, de informatie-uitwisseling aan te passen aan het tempo van de computer.

Ook over grote afstanden. In tien uitvoerstations staan op iedere gewenste plaats opgesteld. Via telefoon- en telexverbindingen worden deze op het rekencentrum

aangesloten. Ver van elkaar verwijderde afdelingen van een bedrijf komen organisatorisch in nauwer contact met elkaar. Iedere afdeling kan direct beschikken over de centrale computer: over zijn snelheid, over zijn geheugen. Informatie wordt gegeven in de gewenste vorm: in tijdelijk zichtbare vorm, als gedrukt formulier, of beide.

Iedereen is op de hoogte - iedereen kent alle belangrijke gegevens en de disposities van anderen. Nu is onmiddellijke informatieverwerking inderdaad mogelijk. Geen fouten of dubbel werk door gebrek aan informatie. Minder klachten, geen geërgerde klanten, minder kosten.

Alle informatie binnen handbereik - ons voorstel heet TRANSDATA. Vraag nadere inlichtingen aan de Nederlandsche Siemens Maatschappij N.V., Postbus 1068, Den Haag.

SIEMENS TRANSDATA

500-1-3

DE KONINKLIJKE/SHELL GROEP vraagt

academici

(van technische, natuurwetenschappelijke, economische of juridische faculteiten)

voor haar de wereld omspannende en zich snel uitbreidende activiteiten op het gebied van:

SUPPLY & DISTRIBUTION

Eenzijds beschikt de Groep over ruwe-oliebronnen verspreid over de gehele wereld, anderzijds dient te worden voorzien in de behoeften aan olieprodukten van de meer dan honderd landen waar Groepsmaatschappijen zijn gevestigd.

Voor een multi-nationale groep van maatschappijen als de Koninklijke/Shell is een centrale coördinatie vereist, ten einde van dag tot dag een zo economisch mogelijk evenwicht tussen produktie, verwerking en afzet te bereiken.

Dit is de functie van Supply & Distribution.

PLANNING

Planning van Groepsactiviteiten geschiedt tegen de achtergrond van de vraag naar olieprodukten op langere termijn. Dit vereist kundige interpretatie van de sociaal-economische en politieke ontwikkelingen en een zo goed mogelijk voorspellen van de activiteiten van andere producenten. De prognoses worden gemaakt in de werkmaatschappijen en geanalyseerd en geïnterpreteerd in de centrale kantoren. Daarbij wordt tevens rekening gehouden met de te verwachten produktie-, transport- en verwerkingscapaciteit voor het bepalen van de economische basis voor de te plannen Groepsactiviteiten.

Leeftijd: niet boven 28 jaar.

Geïnteresseerden worden uitgenodigd, zich schriftelijk onder no. 407/8002 of telefonisch te wenden tot de

BATAAFSE INTERNATIONALE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ NV.

Afdeling PNEH, Postbus 162, Den Haag.
Carel van Bylandtlaan 30. Tel. 070-614661, toestel 2642.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift
onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de Klundert,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:
Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor
studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.
- 3e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 4e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 5e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.
- 6e Mededelingen en aankondigingen van de Vereniging Effectenbescherming.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

E.-S.B. 15-5-1968

De KONINKLIJKE/SHELL GROEP vraagt ten behoeve van haar CHEMISCHE INDUSTRIE

academisch gevormde economen

Hun werkzaamheden kunnen o.m. omvatten:

- rapportage en analyse van bedrijfsresultaten
- systeemontwikkeling ten behoeve van de bedrijfsinformatie
- bestudering van de ontwikkeling van kosten en winstgevendheid van de afzonderlijke producten groepen
- investeringsplannen en beoordeling van investeringsprojecten op hun economische merites
- marktonderzoek en het opstellen van prognoses omtrent de marktontwikkeling van individuele chemische producten
- verkoop

De activiteiten, waarop de te bestuderen problemen betrekking hebben, omvatten de fabricage en verkoop in internationaal verband van een groot aantal producten zoals landbouwchemicaliën, industriechemicaliën, kunststoffen, plastics, kunstharsen en synthetische rubbers. De vervulling van bovengenoemde taken geschiedt in nauwe samenwerking met deskundigen van technische en commerciële afdelingen.

Kandidaten voor de geboden functies dienen aan de volgende voorwaarden te voldoen:

- bereid zijn te werken in teamverband met specialisten op velerlei gebied
- bij voorkeur enige natuurwetenschappelijke belangstelling te hebben, waarbij gedacht wordt aan een vooropleiding van het niveau HBS-B of Gymnasium-B
- leeftijd tot 35 jaar.

Geïnteresseerden worden uitgenodigd, zich schriftelijk onder no. 406/8002 te wenden tot de

BATAAFSE INTERNATIONALE PETROLEUM MAATSCHAPPIJ NV.

Afdeling PNEH, Postbus 162, Den Haag.
Carel van Bylandtlaan 30.

Bij het

SOCIAAL WERKGEVERS VERBOND VOOR DE CONFECTIE-INDUSTRIE
Van Eeghenstraat 97 te Amsterdam,

vaceert de functie van

medewerker sociaal-wetenschappelijk onderzoek

Deze functionaris is verantwoordelijk voor de reeds lopende onderzoeken en zal initiatieven voor nieuwe projecten moeten ontwikkelen.

De gedachten gaan uit naar een afgestudeerd econoom of socioloog met enige bedrijfservaring en met kennis van statistische analyse c.q. sociale psychologie. Kennis van werkclassificatie strekt tot aanbeveling.

Kandidaten dienen bereid te zijn aan een psychotechnisch onderzoek mede te werken. Schriftelijke sollicitaties met volledige gegevens worden ingewacht bij de algemeen secretaris van genoemd verbond.

EUROPESE INVESTERINGSBANK

Uitgifte

van

nom. f. 40.000.000,- 6¾% 20-jarige obligaties 1968,

in stukken van nominaal f. 1.000.- aan toonder,

tegen een koers welke op 14 mei 1968 zal worden gepubliceerd.

Aflossing geschiedt à pari op 15 juni, voor de eerste maal op 15 juni 1979, in 10 gelijke jaarlijkse termijnen.

Vervroegde algehele of gedeeltelijke aflossing is toegestaan van 15 juni 1979 af, uitsluitend op 15 juni van elk jaar, in de jaren 1979 t/m 1982 à 101½%, daarna à 101%.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde uitgifte openstellen op

vrijdag 17 mei 1968

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 3 uur,

bij haar kantoren te **Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage**, op de voorwaarden van het prospectus van uitgifte d.d. 9 mei 1968.

Exemplaren van het prospectus en inschrijvingsbiljetten alsmede - tot een beperkt aantal - exemplaren van de statuten van de Europese Investeringsbank en van haar laatste jaarverslag zijn verkrijgbaar bij de inschrijvingskantoren.

Amsterdam, 9 mei 1968.

**AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK N.V.
ALGEMENE BANK NEDERLAND N.V.
MEES & HOPE
PIERSON, HELDRING & PIERSON**

**Het is
helemaal
geen
wonder**

dat het advertentievolume van E.-S.B. zo sterk groeit.

Er zijn namelijk weinig bladen, die zo goed zijn ingevoerd bij de leiding van het Nederlandse bedrijfsleven (en daar nog terdege gelezen worden ook!) als E.-S.B.

Dit is geen loze bewering, maar de keiharde conclusie van het lezerskringrapport, dat door een ter zake kundige op grond van een uitvoerige enquête werd uitgebracht.

Vraagt u het ons eens ter lezing (71 pagina's) en u weet waar u het zoeken moet als u Mijnheer zelf iets te zeggen hebt.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam.

*U reageert op
annonces in
„E.-S.B.”?
Wilt U dat dan steeds
kenbaar maken!*